

Kristó Gyula:

Legitimitás és idoneitás

(Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz)

I.

A XI. század második felének magyar uralkodói (I. András, I. Béla, valamint mindenekelőtt Salamon, I. Géza és I. László) nagyon érdekes beállítást nyertek korai elbeszélő forrásainkban, különböző legendákban és a XIV. századi krónikakompozícióban. A róluk rajzolt portré érdekessége abban áll, hogy a különböző források egymástól eltérően nyilatkoznak uralkodásuk jogosságának, illetve jogtalanságának kérdéséről. Annak tárgyi alapját pedig, hogy egyáltalán ellentétes véleményeket formálhattak, az alábbi, közismert és nem egyértelműen kommentálható tények szolgáltatták. Egyrészt: Salamont még atyja, I. András életében, 1057-ben megkoronázták, ám 1060-ban, amikor a trón megürült, mégsem Salamon, hanem Béla szerezte meg a trónt. Másrészt: 1074-ben az immár 11 éve országló Salamont Géza félreállította, s a trónt Géza halála után, 1077-ben nem az élő és koronás király, Salamon nyerte el, hanem László. A mindkét eset megválaszolására hivatott kérdéseket már a (közel) kortárs történetírás felvetette: mi jogosít fel uralkodásra? Megfosztható-e trónjától az, akit megkoronáztak? Aligha igényel bővebb bizonyítást, hogy a kérdések természete *megengedi*: egyazon korban különböző erőtegyezők, politikai csoportosulások más és más választ adjanak, ám ez forrásaink csekély száma, természete következtében rendkívül nehezen dokumentálható. Az is könnyen belátható, hogy az egymásra következő korszakokban még nagyobb az esélye a korábbiaktól eltérő feleleteknek. A kérdések megnyitotta szituáció ugyanis *általános* problematikát tartalmaz, olyant, amely minden királyt és környezetét szükségszerűen érdekelt. *Elvi* jellegű kérdésselvetésről van tehát szó, s a válaszok — amelyek offenzíve vagy defenzíve a mindenkori király jogalapjáról vagy ennek hiányából sarjadnak — is elvi szempontok szerint rendeződnek, rendszerekké állnak össze. A feleletek, amelyeknél a historikum már politikummá vált át, általában — eltekintve kisebb horderejű, színező tényezőktől — kettős alapvetésűek: legitimista (azaz a felkenés, a koronázás, tulajdonképpen a királlyá avatás országlásra feljogosító erejét elismerő) vagy idoneista (vagyis az uralkodás jogát az alkalmasságban, a megfelelésben kereső) koncepció jegyében fogantak. Megjegyzendő: ez utóbbi koncepciót a felnőtt családtag gyakran tehetette magáévá fiatal unokaöccsével szemben, míg az előbbi nem ritkán párosulhatott a primogenitúra jogával. Historiográfiánkban *Gerics József* az érdem, hogy — némi előzmények után¹ — elsőként fejtette ki: a XIV. századi krónikában érvé-

¹ *R. Kiss István*: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok, 1927–1928. 753–754; *uő.*: Szent László kanonizációs jegyzőkönyvének nyomai. Pap-Emlékkönyv. Debrecen. 1939. 164, 166, 169; *Kardos Tibor*: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII. H. é. n. [1941] 105; *uő.*: Kálti Márk Képes Krónikájáról [Bevezetés]. Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Monumenta Hungarica III. Magyar Helikon, 1959. 20–21.

nyesül e kétféle, idoneista (azaz Géza és László uralmának jogosságát igazoló) és legitimista (vagyis Salamon mellett álló) felfogás.² Az újabb irodalom részint fenntartással élt *Gerics József* idoneista és legitimista alapú szétválasztási kísérletével szemben,³ részint új szempontokat vitt a kérdés vizsgálatába,⁴ úgyhogy a problémakör nem jutott megnyugtató megoldáshoz, a szakemberek körében korántsem alakult ki egységes álláspont. Magunk — az úttörőnek kijáró elismerésen túlmenően — méltányolva *Gerics József* eredményeit, úgy látjuk, talán lehet némi reményünk arra, hogy rekonstrukciójával közel egyenlő valószínűségű képet rajzoljunk a kérdéskörrel. Mi adhat erre egyáltalán lehetőséget? Legalább két körülmény.

Az egyik forráskritikai jellegű. XI–XII. századi legendáink ma már nagyjából pontosan datáltak, a belőlük kikövetkeztethető válaszok tehát nagy biztonsággal köthetők egy-egy — akár szűkebb időtartamú — korhoz. A legendák azonban mégis elsősorban hagiográfiai, s csak másodlagosan — amennyiben persze egy ilyenfajta szétválasztásnak létjogosultsága lehet — történeti művek. Az a forrásunk viszont, amelyik mindenekelőtt történelmi alkotás — a XIV. századi krónikakompozíció⁵ —, különböző korokban összeállt, összeállított szövegek gyűjtőmedencéje, egyes részeit illetően szerfelett nehéz, hallatlanul problematikus és vitatott a még tágabb időtartamú korhoz kötésük is. Egy-egy, a kérdésekre adott felelet passzusának — különböző okok (tárgyi, stílárius stb.) következtében — más és más időre helyezése más és más koncepciót „juttat” egy-egy kornak. Ha viszont a kronológiai besorolást a jelentkező eszmék alapján végezzük el, nehéz elhárítani nemcsak az eleve gigondoltság, a sematizmus vádját, hanem ezeknek reális veszélyét is. A krónikakompozíció egyes szövegeinek felhasználása ilyen célokra — éppen a korhoz kötés bizonytalansága és egyebek folytán — olykor nem csekély mértékű hibaszázalékot eredményez; ám még ennek ismeretében sem szabad lemondani a krónikakompozíció adatainak értékesítéséről.

A másik körülmény forrás-interpretációs természetű. Még azon kútfők esetében is, amelyek datálása nem állít bennünket — egyelőre — úgyszólván megoldhatatlan feladat elé, létjogosultsága lehet a szokásostól eltérő értelmezésnek nemcsak filológiai-stilárius értelemben, hanem egy-egy passzus mondanivalójának, tendenciáinak, szimbolikájának vonatkozásában is. Felvetett kérdéseink *ideológiai* kicsengésűek. Mivel minden interpretálásunkba belejárt szának a korra vonatkozó — sok-sok forrás tanúsága alapján leszűrt, kristályosodott — ismereteink, s mivel még szerfelett hiányos a tudásunk a korai magyar társadalom ideológiájáról, egyelőre nagyon nehéz kikerülni az elsietett, megalapozatlan általánosításból eredő tévedéseket, de ez a mozzanat sem lehet a megoldási kísérlet akadály.

² *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22. Bp. 1961 (a továbbiakban: Gesta-szerkesztéseink) 88–112.

³ *Boronkai Iván*: *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. [Ismertetés.] Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 110.

⁴ *Klaniczay Tibor*: A magyar irodalom története 1600-ig. A magyar irodalom története, főszerk.: *Sötér István*. I. köt. Bp. 1964. 31–32; *Gerics József*: Gesztáink. Élet és Tudomány, 1964. április 10. (XIX. évf. 15. szám). 679; *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár, 20. Bp. 1967. 420–425.

⁵ Kiadva: *Emericus Szentpétery*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Volumen I. Budapestini 1937 (a továbbiakban: SRH I.) 239–505. Az elkövetkezendőkben a szövegben a fejezetszám szerint idézzük.

Dolgozatunk nem vállalkozik — számos ok folytán nem is vállalkozhat — többre, mint arra, hogy a vázolt kérdés néhány vonatkozásának *egyik* lehetséges megoldását kísérelje meg nyújtani.

II.

Régóta foglalkoztatja a magyar filológusokat és történészeket, hogy a magyar krónika használta-e az adatait 1073-ig vivő Altaichi Évkönyvet avagy fordítva, illetve hogy honnan eredeztethetők az Évkönyv tekintélyes számú magyar adatai. *Hóman Bálint* az Annales részéről csupán szóbeli tudósítások használatát véli bizonyítottnak András német földre menekült özvegye és fia környezetéből. Mindamellett nem tartja kizártnak, hogy a magyar hírek egy I. András-kori magyarországi írott forrás közvetítésével kerültek Altaichba.⁶ Hasonló véleményen van *Váczy Péter* is, aki szintén szóbeli forrás-használatot tételez fel az Évkönyv szerzőjéről, s írott magyar feljegyzések használatát kevésbé valószínűnek minősíti.⁷ *Győry János* a leghatározottabban leszögezi, hogy magyar író nem használta az Altaichi Évkönyvet, s az Annales a XI. század derekán keletkezett, I. András uralkodásának elejével zárult legrégebb magyar krónikát használta forrásul⁸ (ami aligha megnyugtató megoldás, hiszen az Évkönyvnek 1063-ig vannak magyar adatai). Legújabbban *Csóka J. Lajos* is úgy foglalt állást, hogy az Altaichi Annales csak magyar feljegyzésből, a XI. századi pannonhalmi *Chronica Hungarorum*-ból szerezhetette pontos és részletes magyar értesüléseit.⁹

Mivel *Csóka J. Lajos* felfogása a legfrissebb állásfoglalás a kérdésben, szükségesnek véljük, hogy reflektáljunk rá, jóllehet nem tartozik a probléma *szorosán* tárgyunkhoz. Döntőnek véljük, hogy a magyar krónika 76. fejezetében egy olyan eseményt vezet be a „Németek pedig azt mondják . . .” („Tradunt autem Teutonic . . .”) passzus, amelynek megfogalmazása sorokon át szó szerinti egyezést mutat az Évkönyv szövegével, így nyilván teljesen alaptalan *Győry János* ama véleménye, hogy itt egyszerűen német szóbeli forrást használt a magyar krónika. Ez a tény azt feltétlenül bizonyítja önmagában is, hogy a magyar krónika merített az Évkönyvből, de nem dönti el a kérdést abban a vonatkozásban — s ez *Csóka*nál nyert hangot —, hogy ezt az Évkönyv → krónika irányú kölcsönzést nem előzte-e meg egy magyar írott forráson alapuló fordított irányú kapcsolat. *Csóka* szerint első fázisként az altaichi bencések 1070 után, amikor az Altaichi Annales folytatására került sor, pannonhalmi rendtársaikhoz fordultak anyagért, s azok a Pannonhalmán írt *Chronica Hungarorum* megfelelő részét (1033–1073), illetőleg annak kivonatát juttatták el Altaichba,¹⁰ második fázisként pedig az ún. Nemzeti Krónika XIII. század eleji szerzője a már (III. István korában) végleges formát nyert *Chronica Hungarorum* előadását az Altaichi Évkönyv magyar vo-

⁶ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 84.

⁷ *Váczy Péter*: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. Levéltári Közlemények, 1940–1941. 307.

⁸ *Győry János*: Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XXIX. Bp. 1948. 73–74.

⁹ *Csóka J. Lajos*: i. m. 304, 348, 351.

¹⁰ Uo. 351.

natkozású részleteivel bővítette.¹¹ Noha *Csóka* hipotézise önmagában véve is ingatag talajon áll (hiszen elmélete szerint nincs másról szó, mint arról, hogy a XI. századi teljes szövegű magyar forrásba másfél század múltán az Altaichi Évkönyvből az oda — éppen eme XI. századi teljes szövegű magyar forrásból kivonatosan — átkerült magyar vonatkozásokat visszaillesztették), mégis gondosan mérlegelnünk kell tételének bizonyítására hivatott érveit. *Csóka J. Lajos* legsúlyosabb argumentumnak azt tekinti, hogy az Évkönyv 1041—1063. évekre eső anyaga túlnyomórészt magyar vonatkozású, s a királyok nevén túl a mellékszereplőket is ismeri.¹² A magyar adatok nagy számára már *Alphons Lhotsky* kielégítő magyarázatot adott annak leszögezésével, hogy az altaichi érdekszférának megfelelően az Évkönyv tudósításának zöme a keleti területek (Csehország, Magyarország, Ausztria) történetével foglalkozik.¹³ A pontosság és részletesség, a mellékszereplők ismerete legalább annyira természetesen magyarázható szóbeli, mint írott forrás használatával. A szóbeli forráshasználat elvi lehetőségének kizárása érdekében kísérli meg azt bizonyítani *Csóka*, hogy — *Hómannal* szemben — az altaichi bencés író nem Béla-, hanem magyarelles volt, aki az eseményeket, illetőleg azok mozgatóit nem András-, hanem kizárólag németpárti szempontból nézte és ítélte meg, így tehát az író nem kaphatta híreit sem András családjától, sem annak környezetétől.¹⁴ Világosan kell látni két dolgot. Egyrészt: más kérdés, hogy honnan származik egy információ, s megint más kérdés, hogy azt milyen koncepcióval dolgozza fel vagy át a szerző. *Csóka* platformján maradva: a XI. századi pannonhalmi *Chronica Hungarorum* csak abban az esetben lehetett volna forrása az Altaichi Évkönyvnek, ha magyarelles és németpárti lett volna. Másrészt: tagadhatatlan, hogy András olykor negatív beállításban jelentkezik (az *Annales* írója *quendam* Andrást említ, nem tudja róla, hogy István unokatestvérének a fia, s álnok mesterkedéssel, hazudozással vádolja), de ennek más okai vannak. A *quendam* csak azt bizonyítja, hogy az Évkönyv írója nem ismerte behatóbban Andrást, ami egyenesen következik abból, hogy a magyar adatok 1063 előtt nem jutottak el Altaichba. Az *Annales* dehonosztáló András-képe pedig az 1052. évi német támadás kapcsán olvasható, s aligha kétséges, hogy itt a szerző németpártisága diadalmaskodott az informátorok Andrással szimpatizáns beállítása felett. *Csóka J. Lajos* nagy akribiával kísérel meg egyezéseket kimutatni a Pannonhalmi (= Pozsonyi) és az Altaichi Évkönyv között, hogy ezzel is a két *Annales* közös forrását (a Pannonhalmán írt *Chronica Hungarorum*-ot) igazolja.¹⁵ Szövegösszevetései, mint általában,¹⁶ itt sem érik el a kívánt célt. Hasonlóképpen megkérdőjelezhető egy másik bizonyítási eljárása is. Úgy véli, hogy Regino „*incentorem et insimulatoreum omnium malorum*” kifejezését¹⁷ vette át a magyar krónika, s Budára alkalmazta („*scleratisimum Budam barbatum, omnium malorum*

¹¹ Uo. 528.

¹² Uo. 348.

¹³ *Alphons Lhotsky*: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband XIX. Graz—Köln 1963. 173.

¹⁴ *Csóka J. Lajos*: i. m. 349.

¹⁵ Uo. 351—352.

¹⁶ *Kristó Gyula*: Megjegyzések középkori historiográfiánkhoz. Századok, 1968. 610—611.

¹⁷ *Fridericus Kurze*: Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae. 1890. 2.

intentorem”; V₃-kódex: „incentorem”; 72. fej.). A ritka „incentor” szót az Altaichi Évkönyv a közhasználatú „auctor”-ral cserélte fel,¹⁸ majd az 1044-es események kapcsán — ahol a magyar krónikában „precipui intentores” (V₃-kódex: „incentores”; 76. fej.) áll — megtartotta („primos incentores”).¹⁹ Ebből Csóka J. Lajos olyan következtetésre jutott, hogy a Chronica Hungarorum az Altaichi Évkönyv forrása volt.²⁰ Erről azonban aligha lehet szó, hiszen az „incentor malorum” kifejezés biblikus,²¹ s az első esetben, amikor az Évkönyv „auctor”-t hoz, nyilván a bibliát kiválóan ismerő magyar szerző átvitatta, mert fülében csengett a biblia eredeti kifejezése. Ha a magyar forrás lett volna az átadó, akkor az Évkönyv másodízben is elhagyta volna a valóban ritka „incentor” szót. De mert használta, mégiscsak ismerte, s ilyen módon az „incentor” — „auctor” cserének sem lehet a Csóka által vélt nagy jelentőséget tulajdonítani. Végeredményben Csóka J. Lajos ingatag alapon álló feltevésének egyes rész-„bizonyítékai” sem bizonyultak teherbíróknak, nem igazolták a kétszeres forráshasználat hipotézisét. Úgy véljük, megállapítható: a magyar krónika használta forrásként az Altaichi Évkönyvet.

Minden okunk megvan annak a nézetnek az elfogadására, hogy az Altaichi Annales magyar vonatkozású adatainak forrása olyan magyar szóbeli értesülés volt, amely Salamon és anyja környezetéből származott,²² azaz végeredményben a XI. századi élő magyar hagyományból merített.²³ Az Évkönyv magyar adatainak tendenciáját illetően is Hóman Bálint és Váczy Péter véleményét tartjuk mérvadónak: eszerint az Annales írója határozottan András- és Salamon-párti, tehát Béla-ellenes, emellett a németek iránti simpatíája is nyilvánvaló.²⁴

Mivel az Altaichi Évkönyv a XI. századi magyar történeti gondolkodást, helyesebben annak egyes vonatkozásait tükrözi, nem érdektelen annak hangsúlyozása, hogy Béla teljesen negatív portrét kap az Annalesben.²⁵ Képe illetően alakulásában feltétlenül része van német háborújának, illetve a szerző németpártiságának, de a fő okot nyilván az képezi, hogy Salamon ellenében szerezte meg a trónt. Az a körülmény, hogy az Altaichi Évkönyvben Béla egyszer sem szerepel király jelzővel, vitathatatlanul mutatja: a Salamon-párt nem ismerte el Béla uralkodásának jogosságát.²⁶

Narratív forrásaink közül nyilván egyike a legkorábban keletkezetteknek a Pozsonyi Évkönyv,²⁷ illetve annak első, Hóman Bálint szerint a 997—

¹⁸ Edmundus L. B. ab Oefele: Annales Altahenses Maiores. ² Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae. 1891. 25.

¹⁹ Uo. 35.

²⁰ Csóka J. Lajos: i. m. 359—360.

²¹ II. Macc. 4, 1.

²² Hóman Bálint: i. m. 84.

²³ Váczy Péter: i. m. 307.

²⁴ Hóman Bálint: i. m. 84; Váczy Péter: i. m. 308.

²⁵ Oefele: i. m. 56, 58, 62—63.

²⁶ A „rex” következetes hiánya Béla neve mellől nem lehet az évkönyvíró tájékozatlanságának („Béla pedig, aki Salamont kiűzte az országból és önmagát már királyi felkenéssel felszenteltette”; uo. 62), de németpártiságának sem folyománya (hiszen a németekkel harcoló Abát és Andrást is királynak nevezi; uo. 29, 56). — Ez a Béla-portré szinte a bizonyosság erejével jelzi: az információ Salamon oldaláról származik.

²⁷ Kiadva: SRH I. 125—127. — A rá vonatkozó irodalmat ld. Emericus Madzsar: Annales Posonienses. Praefatio. SRH I. 123—124. Ehhez pótlólag ld. még Marczali Henrik: A magyar történet kútffői az Árpádok korában. Bp. 1880. 82; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. ² Bp. 1899. 611; Erdélyi László: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged. 1943. 5—6; Györffy György: Krónikáink és a

1060 (1068) közötti híryanagot magában foglaló, Pannonhalmi Évkönyvnek nevezett része.²⁸ Legújabbban *Csóka J. Lajos* opponált *Hóman* feltevésével, mondván: nem kell különbséget tenni a Pozsonyi Évkönyv csoportjai, azok eredete között, hanem az egész Pannonhalmáról származtatható.²⁹ *Csókának* hipotézise igazát bizonyítani hivatott szövegösszevetései azonban nem adnak alapot a *Hóman*-féle feltevés ilyen értelmű kibővítésére. A Pozsonyi Évkönyv első, inkriminált része több fontos övetkeztetés levonására lehetőséget nyújtó negatívumot és pozitívumot ad: megemlékezik Salamon 1057. évi koronázásáról, *mellőzi Bélát*, nem beszél királyságáról, nem említi uralmát. Ez utóbbi mozzanat bizonyossá teszi, de a többi sem mond ellent annak, hogy a Pozsonyi Évkönyv első része szemléletében — ha úgy tetszik: a benne tükröződő történeti gondolkodásban — az Altaichi Évkönyv magyar vonatkozású tudósításaival rokon. Mindkettőn látszik a Salamon uralkodása alatti keletkezés. Az Altaichi és a Pozsonyi Annales közti szemléleti, gondolkodásbeli rokonság semmi esetre sem jelenti frazeológiai rokonságukat, amit *Csóka J. Lajos* igyekezett kimutatni, hogy leszögezhesse: mindkét Évkönyv a XI. századi pannonhalmi *Chronica Hungarorum*-ból merített. Megítélésünk szerint a rokon fel fogás gyökere egészen másutt keresendő. Már láttuk: az Altaichi Évkönyv szerzője magyar híreit Salamon és anyja környezetéből szerezte. A Pozsonyi Évkönyv első részének írója kétségtelenül (szerzetes)pap volt (ezt olyan hírek lejegyzése, mint a zalavári és pécsváradi monostorok alapítása, Gellért és Mór püspökké tétele, Benedek pápa, továbbá Bompertus, Gellért és Modestus püspökök halála feltétlenül igazolja). Mivel aligha lehet szó arról, hogy a két Évkönyv ugyanabból az *írott* forrásból vagy egymásból merített volna (sőt, az Altaichi Évkönyv írójának magyar informátorai és a Pozsonyi Annales szerzője társadalmi pozíció szempontjából is egymástól távol állóknak látszanak), így a rokon vonások megmagyarázására csak egy mód nyílik: mindkét fél a Salamon-kori történeti és politikai „köztudatból” merített, s akkor, amikor egybehangzóan nem ismerik el Béla királyságát, a salamoni udvar tisztségviselőinek véleményét juttatják kifejezésre, egyelőre még anélkül, hogy ezt ideológiai mázzal vonják be. Aligha kétséges: volt ideológiai magyarázata a Salamon-hívek Béla-ellenes állásfoglalásának, de hogy ez írásban nem hagyományozódott ránk, az több körülménnyel is kapcsolatos lehet; elég csak az ideológia akkori, nyilván fejletlen voltára utalni, az informátorok és az író ideológia iránti érzéketlenségére, no meg arra, hogy a tény ránk hagyományozó forrásaink — évkönyvek (ráadásul az egyik még külföldi is). Ha az eszme szerepét fel is ismerték az 1060-as években az uralkodó osztály és az elnyomottak ellentéte vonatkozásában, ennek az eszmének a réteg- és frakcióharcokra való kiterjesztése még egyáltalán nem vagy legfeljebb szűk körben történhetett meg.

Egy összefüggésre szeretnénk még itt rámutatni. Két kútfő egybehangzóan vall arról, hogy Salamon környezete nem ismerte el Bélát királynak.

magyar őstörténet. Bp. 1948. 5; *Kristó Gyula*: Megjegyzések az ún. „pogányházadások” kora történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XVIII. Szeged. 1965. 11; *Csóka J. Lajos*: i. m. 343, 357, 515, 521; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai. Tudománytörténeti tanulmányok 5. Bp. 1967. 21.

²⁸ *Hóman Bálint*: i. m. 76.

²⁹ *Csóka J. Lajos*: i. m. 343. — Mi éppen ellenkezőleg még azt sem látjuk kétségtelenül bizonyítottnak, hogy a Pozsonyi Évkönyv *Hóman* szerinti első része teljes joggal kapcsolható Pannonhalmához.

Újabb forráskritikai irodalmunk két darabja is egyértelműen eredeztet krónikát Salamon korából.³⁰ Ha ez a feltett krónika — melynek létét mi sem bizonyítottunk nem látjuk, sem valószínűnek nem tartjuk — egy kicsit is tükröztesse a salamoni udvar álláspontját, aligha dicsérhette Bélát, sőt kifejezetten elítélhette.

Csóka J. Lajos vetette fel, hogy a XIV. századi Zágrábi Krónika egyik passzusa — „Salamon király . . . nem volt alkalmas az uralkodásra és az egyetértés megtartására Vazul fia Béla herceggel, valamint annak fiaival, tudniillik Gézával és Lászlóval, a későbbi dicső királyokkal, akikkel mindig, mint a magyarok krónikája tartalmazza, rosszindulatúan bánt”³¹ — XI. századi hagyomány, a Szt. László-kori krónikából való.³² Fentmaradt I. László egyik, 1093-ból való oklevele, amely — László nevében szólva — királynak nevezi Salamont.³³ Önmagában ez is, de egyéb más tényezők is valószínűtlenné tesz, hogy Géza és László törvényen kívül helyezte volna Salamont. Igaz, végső fokon e fenti passzus is királyként tünteti fel Salamont, tehát inkább a trónfosztást indokolja, mintsem eleve tagadná királyságát. Nem foglalkozhatunk itt a Zágrábi Krónikával, most csak annyit jegyzünk meg: az abban előforduló „ut habet coronic Hungarorum” utalás aligha vonatkozhat egy Kálmán uralkodásánál korábbi gesta-redakcióra.

III.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Kálmán korában miként vélekedtek Salamon és a hercegek (Géza és László) országlásának kérdéséről, Hartviknak István királyról írott legendáját kell vallatóra fognunk. Ez a munka vitathatatlanul Kálmán korának terméke, az újabb felfogás szerint azonban nem Kálmán uralkodásának végén,³⁴ hanem elején, 1100 körül készült.³⁵ *Csóka J. Lajos* érdeme, hogy mérföldes előrelépés történt Hartvik tendenciái, politikai eszméi tisztázásának területén. *Csóka* mutatott rá arra, hogy Hartvik — királya, Kálmán érdekeinek megfelelően — olyan elvet dolgozott ki, amelyben a koronázásnak és a királyságnak, az ország birtoklásának tényét kölcsönös, lényegi kapcsolatba hozta egymással: „cui . . . corona debetur et regnum” (3. fej.).³⁶ A *regnum*, a királyság, a királyi hatalom birtoklása tehát — Hartvik legitím elve szerint — a *coronatio*, a koronázás tényétől függ.³⁷ E tannak megfelelően Hartvik gyökeres átalakításokat hajtott végre a korábbi legendáris anyagban, mivel a legitím felfogás alapján csak István lehet az első király, de királlyá is csupán a koronázás által lett.³⁸ Egyrészt: következetesen át-

³⁰ *Gerics József*: *Gesta-szerkesztéseink* 69—71; *Csóka J. Lajos*: i. m. 363.

³¹ SRH I. 208.

³² *Csóka J. Lajos*: i. m. 345—346.

³³ *Erdélyi László* (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története (a továbbiakban: PRT)* I. Bp. 1902. 592. (*Szentpétery Imre*: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001—1270. Bp. 1923—1930 [a továbbiakban: *Reg. Arp. I.*] 29. szám.)

³⁴ Ld. *Horváth János*: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 144; *Mályusz Elemér*: i. m. 38.

³⁵ *Csóka J. Lajos*: i. m. 164.

³⁶ Hartvik műve kiadva: *Emericus Szentpétery*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Volumen II. Budapestini 1938 (a továbbiakban: SRH II.) 401—440. Az elkövetkezendőkben a szövegben a fejezetszám szerint idézzük.

³⁷ *Csóka J. Lajos*: i. m. 422—423.

³⁸ Uo. 423.

javitja a nagyobbik István-legendá Gézával kapcsolatos, annak *rex* voltára utaló megjegyzéseit: Géza országa *regnum* helyett *ducatus* (2. fej.), *királyi* nevelés helyett nála *szorgalmas* nevelésben (4. fej.) részesül István; másrészt: nem veszi át a kisebbik István-legendá Gézát királynak minősítő felfogását; harmadrészt: elvének konzekvens végigviteleként a koronakerés előtt több alkalommal is *dux*ként (és csak így) titulálja Istvánt (6., 7., 8. fej.), még a pápánál követségben lévő Asztrik is *szent vezér*nek nevezi (9. fej.), királlyá csak a megkoronázással vált (10. fej.).

Világosan kell látni: legitim koncepció ez, mely szerint az a törvényes király, aki meg van koronázva. Mármost esetünkre konkretizálva: nyilván a kérdés teljesen független attól, hogy Lászlót illeték-e koronával³⁹ vagy sem,⁴⁰ mert hiszen László trónraléptekor (koronázásakor) Salamon még élt, s Salamon koronás király volt.

Mi készítette eme ideológia kidolgozására Hartvikot? Nyilván Kálmán korának problémái, az, hogy Kálmánnak királyi hatalomra törő vetélytársa volt Álmos személyében. Kálmán királyi koronával volt megkoronázva (Álmos csak hercegi diadémmal!), Kálmáné volt az ország, a királyság. Azaz a legitimitás elméleti menedéket jelentett Kálmán (és fia) számára Álmos trónigényével szemben, Kálmán (és a Kálmán-ág) uralmának igazolását szolgálta.

Hogyan jelentkezik ennek az elvnek az alkalmazása a Salamon—László-történetre az elvet oly következetesen érvényesíteni látszó Hartviknál? Így ír István szentté avatásának egy mozzanatáról: „... midőn három napon át teljes erővel törekedtek a szent tetemet felemelni, az semmiféle módon sem volt helyéről kimozdítható. Ugyanis abban az időben az elkövetett bűnök miatt az említett László király és *fratere*, Salamon között súlyos viszály keletkezett, ami miatt Salamon fogolyként börtönben tartatott. Midőn tehát hasztalan törekedtek a test felemelésére, egy Karitas nevű, a bakonyosmlói Szent Megváltó egyházbéli *inclusa*, akinek az életszentségéről akkoriban igen nagy véleménnyel voltak, égi sugallatra közölte a királlyal, hogy hiába erőlködnek, a szent király tetemét addig nem tudják felemelni, amíg Salamonnak — megszabadítván a börtönfogságból — szabadság nem adatik. Ő [Salamon] tehát kivezetvén a börtönből, s megismételtetvén a három napos böjt, midőn a szent tetem átviteléhez fogtak a harmadik napon, a koporsóra nehezedő hatalmas kő oly könnyedséggel gördült el arról, mintha azelőtt semmi súlya sem lett volna” (24. fej.). Az epizódot a hitelesség szempontjából támadás érte: *Marczali Henrik* ama véleményét azonban, hogy e tudósítás jóval Kálmán utáni, semmi sem bizonyítja, legkevésbé az, hogy azért nem lehet Kálmán-kori, mert a krónika nem ismeri a történetet.⁴¹ Hogy Salamon fogságának és szabadon bocsátásának itt idézett leírása vitán felül benne volt az eredeti Hartvik-legendában, *Marczali*val szemben *Gerics József* bizonyította.⁴² Nehezen lenne igazolható *Bartonic Emma* feltevése, miszerint a Karitas-epi-

³⁹ Így vélekedik pl. *Popovits István*: A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt. A budapesti görög keleti Hittudományi Főiskola kiadványai XI. Bp. 1945. 15.

⁴⁰ Amit már a XIV. századi krónikakompozíció sugall (131. fej.).

⁴¹ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története II. Bp. 1896. 134.

⁴² *Gerics József*: *Gesta-szerkesztéseink* 94. l. 25. jegyz.

zódban az igazságszerető, az erőszaktól, jogfosztástól idegenkedő, XII. század elején élt alacsonyabb magyar néprétegek közvéleménye látható.⁴³

Hartvik szövegében feltűnő, hogy Lászlót királynak nevezi, Salamont pedig nem. Ebből nyilván az következik, hogy a tárgyalt esemény időpontjában, 1083-ban a legendaírók szerint László a király és Salamon nem az. Ez a Hartvik-adat azonban nem feltétlenül vezet ahhoz a konklúzióhoz, hogy a Kálmán-kori krónika idoneista felfogást tett volna magáévá.⁴⁴ Feltehetőleg Hartvik következetes: egy időben csak egyetlen királyt ismer. Ilyen módon, mint ahogyan 1083-ban Lászlót, úgy 1063–1074 között Salamont, 1074–1077 között pedig Gézátként tekintette uralkodónak. Igen ám, de ez korántsem legitim (legalábbis nem szilárd elvi alapon álló legitim) felfogás.

Túl az epizód – mint láttuk: egyértelműen nyilatkozó – nomenklatúráján, meg kell vizsgálnunk tartalmát is. A história fő mondanivalója kétségtelenül az, hogy László Salamon nélkül (egészen pontosan: addig, amíg Salamon börtönben sínylődik) nem tudja végrehajtani István szentté avatását. Csóka J. Lajos úgy fogalmazott, hogy Hartvik szerint Salamon bebörtönzése László által erkölcsileg hibás volt.⁴⁵ Az „exigentibus culpis” kifejezés azonban a maga általánosságával *mindkét* felet hibáztatja. Karitas javaslata, illetve közlése „égből adatott”, tehát Salamon szabadságát isten akarja, jöllehet Salamont is terheli bűn Hartvik szerint, hiszen „indulgentia”-ra szorul. Továbbá: Salamon nélkül László nem sokra megy, a szentté avatási aktus lebonyolításához Salamonra (legalábbis Salamon szabadságára) is szükség van. S ha hozzátesszük, hogy *István* kanonizációja forog kockán, nyilvánvaló: kettjük együttműködése szükséges az éppen Hartvik által első királlyá tett István felemeléséhez. Alig férhet kétség hozzá: a történet lejegyzése nem kizárólag László, hanem nem csekély mértékben Salamon érdekében, javára is történt.

Mátyás Flórián vetette fel, hogy mivel az egykorú Bernold 1083-ra szignálja Salamon fogságát és 1084-re kiszabadulását,⁴⁶ kétséssé teszi a Karitas-epizódban foglaltak megtörténtét.⁴⁷ E vonatkozásban a Pozsonyi Évkönyv szövege („1083. In carcere missus et dominus rex Stephanus et Henricus filius eius et Gerardus episcopus revelantur et Salomon rex fugit”) nem látszik egyértelműen interpretálhatónak, mindenesetre egyáltalán nem azt mondja, amit Hartvik. Ha Bernold tudósítása képviseli a történeti igazságot (vagy a Pozsonyi Évkönyv), akkor még nyilvánvalóbb: Salamon kiszabadulását Hartvik tendenciózusan kapcsolta a szentté avatáshoz. Hartvik beállításának hatása a krónika 134. fejezetén látszik („Salamon király kibocsátatva a börtönből Szent István király és boldogságos Imre hitvalló testének felemelésénél néhány napig a király mellett volt...”), de eredeti összefüggéséből teljesen kifogatva.

Vitathatlan, hogy a kanonizációt László végezte, ez Hartvikból is kétképpen kitűnik. Ám az is világos: Hartvik Salamont *szintén* megtette a szentté avatás nélkülözhetetlen személyévé – alkalmasint talán fiktíve, joggatlanul.

⁴³ *Bartonic Emma*: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok, 1936. 368.

⁴⁴ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 94.

⁴⁵ *Csóka J. Lajos*: i. m. 254.

⁴⁶ *Albinus Franciscus Gombos*: Catalogus fontium historiae Hungaricae 1. Budapestini 1937. 413.

⁴⁷ *Mátyás Flórián*: Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire. Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII. köt. 5. sz. Bp. 1899. 18.

Hartviknak Lászlóval szembeni fenntartásait a Mercurius-eset tendenciózus leírása is mutatja; a király indokolatlanul mozdítja el a szent tetemet híven őrző Mercurius szerzetest, akinek az Úr angyala szolgálta igazságot (27. fej.).

Megállapítható, hogy Hartvik nem következetes: a legitim felfogásnak megfelelően fontos személyként kezeli Salamont, de a királyi címet László uralkodása idején megtagadja tőle. Kétségtelen: Hartvik — noha elveivel ellentétben — nyilván valami más, a legitimitáson kívül álló tényező hatására tekinti királynak Lászlót.

Hartvik egy másik helyen is szól Lászlóról: „László király, aki [a szentté avatáskor] az államot irányította, aki általános jámbor erkölcsiért nevezetesnek, ragyogó erényeiért jelesnek és az isteni tisztelet és szolgálat iránt tökéletesen odaadónak tartatott, a vigasztaló szentlélek sugallatára összegyűjtötte a püspököket . . . , három napi böjtöt rendelt” (24. fej.). Ha korábban volt is aggályunk, most eloszlik: Hartvik Lászlót tényleg királynak tartotta; ezt mutatják jelzői és a szentlélek sugallatának megadása is László számára.

Hartvik tehát Lászlót (s nyilván Gézát is) két szemlélet, két, egymást keresztező felfogás szellemében vizsgálja, az egyik szerint aligha király válójában, a másik szerint feltétlenül az. Az egyik elv bizonyosan a *legitimitás*, a másik feltehetően a *keresztény idoneitás*. Ez utóbbi kifejezés nem fedti ugyan pontosan a fogalmat, de jobb híján használjuk, azt értjük rajta, hogy az uralkodás kritériuma a keresztény vallás uralkodói gyámolítása. A krónikakompozíció 69. fejezete világosan tanúskodik arról, hogy (korai) írónk ismerték a keresztény idoneitás fogalmát. István trónutódlásának tárgyalása kapcsán jegyzi meg a krónikás: „senki nem látszott [István] rokonai (consanguinei) közül alkalmasnak (ydoneus) arra, hogy halála után keresztény hitben tartsa meg az országot.” A krónika idoneus-interpretációja tehát mindenképpen kizárja az uralkodásból Vazult, aki István közeli consanguineusa, s aki I. Andrással kezdődő Árpád-házi királyaink őse is egyszersmind. Feltehetően korai időben érvényesülnie kellett tehát egy olyan szemléletnek, amely az országlás kritériumát a keresztény hit megőrzésében, gyámolításában jelölte meg, azaz az idoneitást mint keresztény idoneitást értelmezte.⁴⁸

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Kálmán korában Salamon és a hercegek alakját aligha csak a legitimitás és a keresztény idoneitás szempontjából értékelhették. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a *primogenitura* megvalósítására való törekvés a gyakorlatban már I. Istvántól (sőt, Géza fejedelemtől) kezdve érvényesül. Az Álmossal szemben erre bázírozó Kálmán korában az elsőszülöttségi elv alkalmazása kedvező színbe vonhatta Andrást, s ez kisugározhatott Salamonra is. László (és főleg Géza) Kálmánkori megítélésében szerepet játszhatott a *rokonai kapcsolat* is: az előbbi Kálmánnak nagybátyja, az utóbbi pedig apja volt. *Gerics József* mutatott rá arra, hogy Kálmán korában hatott a *gregoriánus* írók Salamont elmarasztaló felfogása.⁴⁹ Merev átvételt azonnal aligha szabad feltételeznünk. Egyrészt:

⁴⁸ Ld. *Kristó Gyula*: I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XL. Szeged. 1972. 57. — Megjegyzendő: már István és Kálmán kora is ismerte az idoneitás másfajta — testi, fizikai alkalmasság — értelmezését, amint ezt Vazul, illetve Álmos és Béla megvakításának példája igazolja.

⁴⁹ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 96 — 99.

nem valószínű, hogy a császár Salamon érdekében kifejtett tevékenysége negatív portrét formált volna Salamonról, hiszen ő — a több helyütt felszínre bukkanó magyar álláspont szerint — nem császár-kreálta király, mert uralmának legalitása 1057. évi koronázására megy vissza. Másrészt: Kálmán nem minden vonatkozásban vetette alá magát a gregoriánus eszméknek: ezt egyik oldalon Hartvik Salamonra nézve kedvező beállítása mutatja, ugyanakkor a gregoriánus szemlélet nemcsak Salamont ítélte el, de Lászlóról sem volt kifejezetten jó véleménye.⁵⁰ A legitimitás elve tehát — nem a történeti múltba, Géza és István korába való visszavetítésében, hanem a különböző politikai megfontolások miatt a XI. század végének tudatában — nem érvényesülhetett konzekvensen. Mellette, illetve ellenére hatott még a keresztény idoneitás eszméje, amelynek szűrőjén mind Salamon, mind pedig Géza és László alakja alkalmasnak ítéltetett, de már kifejezetten ez utóbbiak javára dolgozott a dinasztikus szemlélet és némileg a gregorianizmus.

De nem csupán és nem elsősorban a kor — magyar és nemzetközi — problematikájából kinőtt eszmék, hanem maguk a kor aktuális kérdései, konkrét politikai megfontolásai is egy kompromisszumos megoldást kívántak.

Gerics József szerint Kálmán környezete politikai rövidlátásról, királya érdekeinek félreismeréséről tett volna tanúságot, ha létrehoz vagy magaévá tesz (és hivatalos udvari jellegű krónikában szóhoz juttat) olyan elméletet, amely Kálmán atyjának és nagybátyjának a királysághoz való törvényes jogát kétségbe vonja, és Salamon uralmának legalitását állítja; Géza és László királyságának törvénytelenné minősítése ugyanis bármikor jogcímet szolgáltatott a német császárnak a magyar trónkérdésbe való beleszólásba; Kálmán esetében a német veszélyt öccse, Álmos képviselte.⁵¹

Gerics József helytálló tételét — úgy véljük — meg lehet fordítani: ha Kálmán krónikása nem juttatta volna saját királya érdekében kifejezésre a legitim elvet, amely a törvényesen, királyi koronával megkoronázott Kálmán számára védelmet nyújtott a német császár által pártfogolt Álmos trónkövetelése ellen, tulajdonképpen Kálmán ellen dolgozott volna. A legitim elv kialakítása azért is érdeke volt Kálmánnak, mert bár az Álmos-ági történetírás alaposan eltúlozta Kálmán fizikumának jellemzését, testi idoneitás vonatkozásában mégis aligha versenyezhetett Álmossal.

A kompromisszumot — a fő bizonyítékon, Hartvik művén kívül — Kálmán korának egyéb forrásai, illetve momentumai is igazolják. Már *Gerics József* utalt arra, hogy Kálmán — Albericus törvénybevezetése alapján ítélve — egyenesen István király műve folytatójának nyilvánítja magát, s valamennyi elődjét — köztük Lászlót — árnyékba borítja.⁵² Kálmán tehát magát nem Lászlóhoz, hanem Istvánhoz méri, azaz Lászlót nem kapcsolja István és önmaga közé a sorba. Azok a tények viszont, hogy Kálmán elsőszülött fiát Lászlónak nevezte, és hogy pénzein László nevét szerepeltette,⁵³ arról tanúskodnak, hogy Kálmán László alkotása folytatójának véli magát. A kompromisszum mutatkozhat meg abban is, hogy — Albericusból kitűnően (Kálmán látta, hogy „az ő koráig súlyosbodó polgárháborúk miatt az atyák

⁵⁰ Uo. 97.

⁵¹ Uo. 95.

⁵² Uo. 98.

⁵³ *Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I. köt. Árpád-házi királyok kora I. füzet. Bp. 1899. 13–15.*

hagyományai már nagyrészt megromlottak, az ország tanácsa bomladozik⁵⁴) — mindhárom királyt (Salamont, Gézát és Lászlót) elítélhette a belviszályok szítása miatt.

Hogy a legitim felfogás nem volt idegen Kálmán udvarától, ezt önmagában Hartvik bizonyítja. De Hartvik sem tudta, nyilván nem is akarta következetesen végigvinni. A legitimitás elvének, a koronázás királlyá avató szertartásának hangsúlyozása kiválóan alkalmas volt — István érdekében — Géza és István szembeállítására, — Kálmán érdekében — Kálmán uralkodása jogosságának bizonyítására, Álmos trón-aspirációjának és a német beavatkozásnak a visszautasítására, de egy ponton éppenséggel Kálmán ellen dolgozott. Hogyan? Kálmán legitim, törvényesen megkoronázott királynak tartotta magát, a koronához való jogát László jelölése által nyerte. Egy konzekvens legitim álláspontnak nyilván el kellett marasztalnia Bélát, Gézát és Lászlót a bitorlás vádjával. Ahhoz azonban, hogy maga Kálmán ne lássék törvénytelennek, el kellett ismernie — rést ütve az elven — Lászlót mint Kálmán hatalmának forrását, mert csak ilyen módon vált autentikussá Kálmán hatalmának jogalapja, a jelölés, csak így lett legitimizálva Kálmán uralma is. László elismerése viszont maga után vonta a Béla-ági királyok — Géza és Béla — uralkodása jogosságának elfogadását is, amit a keresztény idoneitás segítségül hívása oldott meg. Viszont: az Álmos ellen Kálmán érdekében kiépített legitim felfogás szellemében jogosnak kellett bemutatni — a keresztény idoneitás követelményeinek is megfelelő — András és Salamon országlását.

Nagyon okos, higgadt, minden — történeti, jogi, politikai — szempontot mérlegelő, szinte körmönfont kompromisszum ez, melyet a keresztény idoneitás foglал egységbe. S a Salamon—Géza—László-kép illetően értékelésének nagy bizonyítékát éppen az András—Béla-ábrázolás adja.

Szakemberek körében ma már aligha képezheti vita tárgyát, hogy Kálmán korában Magyarországon krónika (gesta) keletkezett⁵⁵ (polémia legfeljebb abban a tekintetben jogosult, hogy e Kálmán-kori krónika egyben legkorábbi krónikás alkotásunk-e⁵⁶ vagy már kontinuitás; tárgyunk szempontjából azonban a kérdés indifferens). Másutt már kifejtettük⁵⁷ — s itt csak röviden összegezzük — ama felfogásunkat, hogy a XIV. századi krónikakompozíció 92. fejezetében olvasható várkonyi jelenet írásba foglalása Kálmán korában történt. Igaz, *Csóka J. Lajos* úgy foglalt állást, hogy a várkonyi jelenet mai formájában („si vis regnum, accipe coronam”) csak a XII. században alakulhatott ki, amikor már Hartvik hatására („cui . . . corona debetur et regnum”) kifejlődött a koronázásnak az a hatalomátruházó formája,

⁵⁴ *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 182—183.

⁵⁵ *Horváth János*: i. m. 315—339; *Kardos Tibor*: Kálta Márk Képes Krónikájáról [Bevezetés] 9; *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 62, 94; *uő.*: Élet és Tudomány, 1964. ápr. 10. 677; *Klaniczay Tibor*: i. m. 30; *Csóka J. Lajos*: i. m. 406—408; *Mályusz Elemér*: i. m. 35.

⁵⁶ Ld. *Györfly György*: A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei XVIII (1969), 224. l. 130. jegyz.

⁵⁷ *Kristó Gyula*: XI—XIII. századi epikánk és az Árpád-kori frásos hagyomány. Ethnographia, 1972. 57—61.

melyben a korona jutott előtérbe.⁵⁸ Elismerve *Csóka* feltevésének jogosságát, mégis meg kell jegyeznünk: a krónika és Hartvik legendája között alig pár évnyi időköz lehetett a keletkezést tekintve, mindkettő Kálmán korának terméke. Márpedig aligha vitatható, hogy a szó szoros értelmében nem Hartvik fejből pattant ki a legitimitás eszméje, nyilván csak tükrözte a királyhoz közel álló udvari körök ideológiáját, amit nemcsak hogy tükrözhetett, hanem egyenesen tükröznie is kellett egy ugyanolyan tábor véleményét kifejező, ugyanolyan szellemi hatás alatt álló, ugyanabban az időben keletkezett másik munkának, a krónikának is. A várkonyi jelenet írott szövegében előforduló „si vis regnum, accipe coronam” kitétel ugyanolyan koncepciót takar, mint Hartviknál a legitim elv legfrappánsabban megfogalmazott „cui . . . corona debetur et regnum” passzusa.

Am az írott várkonyi jelenetben (a krónikakompozíció 92. fejezetében) nemcsak a legitim felfogás nyílt kifejtéséről ismerhetünk Kálmán korára, hanem a beállításról is. Krónikánk ellentétesen nyilatkozik Salamon 1057. évi koronázásának körülményeiről. A 91. fejezetben arról olvashatunk, hogy Salamon Béla nehezeltése mellett, tehát akarata ellenére, a 92. fejezetben pedig arról, hogy Bélának és fiainak beleegyezésével koronázták meg. Mivel a 92. fejezet e híret „Dicunt alii”-vel vezet be, s mivel *Györffy György* megállapítása szerint ott, ahol a krónika vitatkozik (23., 87. fej.: „Tradunt quidam”; 92. fej.: „Dicunt alii”), a polémia tárgyát képező dolog a régi krónikából való,⁵⁹ íráshagyományunkban tehát az a felfogás minősülhet elsődlegesnek, hogy Salamon 1057-ben Béla és fiai hozzájárulásával, egyetértésével kenték királlyá. A korai magyar koncepció szerint tehát — szemben egy merev gregoriánus alapállással — Salamon nem császár-kreálta király. A tiszta legitim beállítás fényében ily módon I. Béla és fiai illegitim uralkodónak tűnnek. A krónikakompozíció korai eredetű részében aligha lehetett szó erről. Mindenesetre a 92. krónikafejezetből nagyon határozottan feltűnő kompromisszum körvonalai törnek elő: az írott szöveg egyszerre ítéli el és igazolja mind Andrást, mind Bélát. Egyrészt: határozott szimpátia mutatkozik Béla irányában: a textus szerint András megértette, hogy „halála után fia nem uralkodhatik a herceg akarata nélkül”, továbbá Andrást úgy nyilatkoztatja Béla jelenlétében, hogy („igazság szerint a korona a tiéd”) ezzel jogalapot teremt Béla uralma számára. Másrészt: Béla mindezek ellenére is elismeri Salamon megkoronázásának s ebből következően országzásának jogosságát: a krónikás olyan mondatot ad Béla szájára Andrással való dialógusában („Legyen fiadé a korona, mivel fel van [már] kenve, és add nekem a hercegséget”), mely ismét legitim koncepciót juttat kifejezésre: királyt királlyá a koronázás (a felkenés) tesz.

Kálmán korának józan bölcsességgel létrehozott kompromisszuma részint András és Béla, részint Salamon és a hercegek megítélését illetően (ez utóbbiak vonatkozásában a XIV. századi krónikakompozícióból csak nem vállalhatóan nagy hibaszázalékkal tudnánk visszakövetkeztetni a XI–XII. század fordulójának beállítására, így itt el kell tekintenünk a vizsgáldástól)

⁵⁸ *Csóka J. Lajos*: i. m. 419. — Valószínűnek látszik, hogy a királlyá avatásban a felkenés játszott kezdetben döntő szerepet; a koronának a korai időben aligha szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani; ennek vizsgálatát azonban nem érezzük tárgyunkhoz tartozónak.

⁵⁹ *Györffy György*: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában. *Ethnographia*, 1965. 417.

csupán viszonylag rövid ideig, Kálmán uralkodása alatt állhatott fenn. A portré II. István korában kimozdult az egyensúlyi állapotból, és Béla hátrányára változott, legalábbis erre mutat II. István 1118. évi oklevele, mely nem adja meg a királyi címet Bélának.⁶⁰ Miért bomlott meg a Kálmán-kori műben Béláról alkotott kompromisszumos kép? Nyilván azért, mert II. István alatt nem mérlegelték azokat a szempontokat, amelyek Kálmán korában még ellensúlyozták Béla „negatívumát”, az illegitim uralkodást. Melyek voltak ezek? Egyrészt a keresztény idoneitás: háttérbe szorulása II. István idejében érthető, hiszen Magyarország népei túlnyomórészt a keresztény hitre tértek, ami már objektíve tompította az egyházas szemlélet harcosságát. Helyébe egyre inkább a legitimitás elve lép, aminek „következetes” alkalmazása pár évvel Álmos és Béla megvakítása után nagyon is indokolt. Másrészt a dinasztikus érzés: II. Istvánnak Béla már dédapja volt, de Béla egy-szersmind őse a vereséget szenvedett Álmos-ágnak is. II. Istvánt már sokkal kevésbé fűzték a rokoni szálak I. Bélához, mint egy generációval korábban Kálmánt.

A krónika 96. fejezete beszámol arról, hogy Béla Dömösön „összezúzódtott beomló trónján, teste gyógyíthatatlan betegségbe esett”. Anélkül, hogy a hír igaz voltát kétségbe vonnánk (bár egyetlen más forrás, így az Altaichi Évkönyv sem tudósít erről), nem tartjuk teljesen elképzelhetetlennek, hogy a tudósítást nem tendencia nélkül talán II. István korában jegyezték le: a Béla által jogtalanul bitorolt trón összeomlása méltó büntetése az illegitim uralkodó Bélának.

Óvakodva bár, nehogy feltevésünkben túlságosan messze kalandozzunk, mégis megjegyzendőnek véljük a következőket. A krónikakompozíció 152. fejezete Kálmán trónra kerülésének érdekes — a 140. fejezetben olvashatóktól eltérő — verzióját örökölte meg: Kálmán váradi püspök volt, de miután fivéréi előtte elhaltak, pápai engedelemmel uralkodásra kényszerült. Nem lényegtelen említenünk, hogy a 152. fejezet 1108-ig nagy vonalakban bár, de itt-ott részletekbe menően is beszámol Kálmán uralkodásáról, tárgyilagos, semmi esetre sem ellentétes hangvételben, sőt, halálát is említi.

A fejezet egész hangütése, s maga az a tény, hogy a pápa által „engedélyezetteti” a papi ruha levételét, s ezáltal jogalapot biztosít Kálmán királyságának törvényessége számára,⁶¹ azt bizonyítja, hogy a 152. fejezet is a Kálmán-ági történetírás terméke.⁶² Legfeltűnőbb híradása az, hogy egyszerűen „letagadja” Álmost. Ez nyilván csak Álmos halála, 1127 után volt lehetséges, akkor, amikor a későbbi II. Béláról sem volt még semmi hír, s joggal tűnhetett úgy II. Istvánnak és körének, hogy az ellenfelek elhulltával a Kálmán-párt egyedül és győztesként maradt a porondon. Márpedig a krónikakompo-

⁶⁰ PRT X. 500: „... quas patruelis meus, Bela dux, pro anima fratris sui, Andree regis, dederat; defuncto namque Andree rege, Bela, frater eius, has decem mansiones, scilicet . . .” Az oklevelet *Erdélyi László* (uo.) kétes hitelűnek minősíti, de *Szentpétery Imre* (Reg. Arp. I. 18–19) nem emel szót hitelessége ellen. Ld. még *Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Értekezések a történelmi tudományok köréből* XXI. köt. 3. sz. Bp. 1906. 76–83.

⁶¹ Itt jegyezzük meg, hogy a tudósítás kardinális pontját, a pápai engedélyt *Győrffy György* (A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle, 1967. 50) is hitelesnek fogadja el.

⁶² A szakirodalom kevés segítséget ad a pontos datáláshoz. *Domanovszky Sándor* e fejezetnek a 140. fejezettel szembeni ellentétére utal (A Budai Krónika. Századok, 1902. 819). *Horváth János* pedig e fejezetet az 1108. évi apuliai hadjárat leírásának végéig a Kálmán-kori ún. Gesta Ladislai regis-ből eredezteti (i. m. 277, 338).

zicció ma már vitán felül állóan bizonyított II. István-kori folytatása — az Acephalus kódex (jóllehet csonka) tudósítása alapján — éppen az 1127. évi görög háború leírásával zárult. Kézenfekvő lenne feltenni: a II. István-kori kontinuátor valamikor 1128—1131 között törölte Álmost a történelemből. Ámde a 142. krónikafejezetnek a Budai Krónika családjabeli szövege egészen más perspektíváját nyitja meg az interpretációnak. Itt ugyanis arról van szó, hogy Álmos Lampert fia, vagyis nem testvére Kálmánnak. Könnyen előfordulhat tehát — amennyiben persze a 152. fejezetnek és az S-krónikacsalád 142. fejezetben megőrzött tudósításának írója azonos személy —, hogy a szerző nem törölte Álmost a magyar történelem lapjairól, hanem „csak” a genealógiát torzította el nagyon is érthető okból.

Anélkül, hogy a problémát itt exponálni szándékoznánk, annyit feltétlenül meg kell kockáztatnunk, hogy az S-krónikacsalád 142. fejezetbeli híryanaga II. István-kori. Igaz, egyes mozzanatok egészen kései interpolációk eredményei (a „szent király koroná”-jának 1293-ból ismeretes első említése,⁶³ későbbi summázás a fejezetnek Kálmánra vonatkoztatott „In cuius temporibus multa mala sunt perpetrata” mondata), mégis az a tény, hogy a Kálmán-ágra következő Álmos-ági történetírás testvéreinek ismerte a Kálmán és Álmos közti rokonsági fokot, a probléma, a rokonsági fok kérdése pedig a XIII. századtól nyilván érdektelenné vált, kielégítően bizonyíthatja a 142. fejezet S-családbeli passzusának II. István-kori eredetét. Ez egyszerűen azt is jelenti, hogy Kálmán trónra kerülésének a 152. fejezetben leírt módja és — minden valószínűség szerint — az egész 152. fejezet szintén II. István uralkodásának idején, annak végén keletkezett.⁶⁴

II. István történetírása tehát a pápai engedély megadását tette a testvéreit már korábban elveszített Kálmán uralkodásának jogalapjává. Ha nem is mondható biztosan, hogy kizárta a László általi jelölést, de mindenképpen másodlagos tényezővé degradálta azt, hiszen testvérek hiányában nem is volt szükség jelölésre, mindenképpen Géza fiát, Kálmánt illette meg a trón Lampert fiával, Álmossal szemben. Miről tanúskodik ez a II. István-kori felfogás? Feltétlenül a Kálmán-kori kompromisszum eleszásáról, azaz egyrészt a gregoriánus szemlélet, illetve irányzat előretöréséről, hiszen Kálmán személyében a pápa kreál királyt, másrészt pedig ez a szemléletváltozás megnyitja az utat a Béla-, Géza- és László-kép Álmos-ági revíziója számára.

IV.

Gestakutatásunk szilárd pontjának számít az a megállapítás, hogy a XII. század közepe táján, II. Géza vagy III. István uralkodása alatt feltétlenül keletkeznie kellett egy gesta-kontinuációnak.⁶⁵

⁶³ *Polner Ödön*: A magyar Szent Korona felső részének kérdése. Kolozsvár. 1943 109.

⁶⁴ Kénytelenek vagyunk mellesleg azt is konstatálni, hogy a 152. fejezet sem őrzi mindenben az eredeti szövegezést, hiszen a „Cesar” kommentár nélküli szerepeltetése és az, hogy a fejezet bővebb fogalmazásban az általában erősen kivonatoló Kézainál maradt meg (SRH I. 182—183), csonkításra utal. Van nyom arra nézve, hogy még a Kézainál megőrzött bővebb szöveg is csonkult. — Azért kell az eredeti szövegezéseken a későbbi időkben történt javításokra, átdolgozásokra, csonkításokra utalnunk, mert utóbb még *Gerics József* (Gesta-szerkesztéseink 81—83) is olyan nézetnek adott hangot, hogy az ősgestának tekintélyes mennyiségű passzusai minden változtatás nélkül juthattak át a XIV. századi szövegezésbe. Ha így lenne, akkor a krónikaszerzők saját ideológiai érzékletlenségükről, tompaságukról tettek volna tanúbizonyságot.

⁶⁵ *Mályusz Elemér*: i. m. 39.

A szakirodalom kiderítette, hogy az Álmos-ági királyok érdekeinek a legitimitás felelt meg, s e legitim álláspont írásba foglalása III. István korában történt.⁶⁶ A tétel első részének igazát a Kálmán idejében uralkodó eszmék utóéletének áttekintése is bizonyítja. A keresztény idoneitás idejét múlttá, elavulttá vált; a dinasztikus szemlélet pajzsa a XII. század közepén már nem védte a rokonsági fok szerint II. Gézától, III. Istvántól messze eső Bélát, Gézát és Lászlót; a gregoriánus eszmék maguk is változáson mentek át, a magyar „közgondolkodásra” gyakorolt hatásuk nyilván koronként különböző volt, bár korántsem független a változó magyar külpolitikától. Ha valamikor erősen hathattak a — Salamon ellen dolgozó — gregoriánus tanok, úgy az az idő feltétlenül III. István kora volt. Ez a megfontolás nem kifejezetten erősíti azt a feltételezést, hogy a Salamonra hízegő legitim felfogást III. István alatt foglalták írásba. Vajon valóban csak III. István idejében volt meg a lejegyzés lehetősége? Korántsem. Maga *Gerics József* utalt arra — az esztergomi királyjegyzék alapján —, hogy II. Béla és II. Géza alatt elismerik (a mi értelmezésünk szerint egyenesen „*pie memorie*” *re*nek⁶⁷ minősítik) Salamont.⁶⁸

Szerfelett valószínűnek tűnik, hogy a legitimitás már II. Istvántól kezdve nagyfokú elvi szilárdsággal érvényesült. II. István — noha Álmos és fia, Béla fizikailag alkalmatlanná tétetett a trónra — Kálmán véres akciójának igazolása és saját uralma jogosságának bizonyítása érdekében felhasználhatta a legitimitást. Ez még inkább kézenfekvő II. Bélánál, hiszen ő maga testileg mindenképpen, de talán szellemileg is alkalmatlan az uralkodásra, s ráadásul még Boricstól is kellett tartania. II. Gézának több oka is lehetett a legitimitás propagálására. Visszafelé: egyrészt előde és apja, II. Béla, tehát saját hatalma forrásának jogossága érdekében, másrészt Borics trónkövetelése ellen (akivel szemben még a törvénytelenység vádját is felhossa, miután a Vazul-ág törvényességét az új ősapa, Szár László vállalásával tisztára mosták), valamint előre: fia, a későbbi III. István javára, hiszen egy 1152. évi oklevél együtt-uralkodónak mondja II. Gézát fiával,⁶⁹ akinek jövőjét joggal féltethette II. Géza saját testvéreinek, Lászlónak és Istvánnak a trónigényétől. Úgy tűnik: nemcsak III. István korában, de II. Istvántól II. Gézáig mindhárom király idejében lehetett létjogosultsága a — konzekvens formában András és Salamon jogának elismerését jelentő — legitim elv írásba foglalásának. Nem tartható persze elvetendőnek a III. István-kori lejegyzés hipotézise sem, mi mégis inkább II. Géza idejét hangsúlyoznánk.

⁶⁶ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 107–108; *Csóka J. Lajos*: i. m. 422–426, 523–524. — A legitimitásra ld. még *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XL. Szeged. 1972. 38–40.

⁶⁷ *Kiadva: Knauz Nándor*: Két krónika. Századok, 1875. 624.

⁶⁸ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 103–104. — Hogy a probléma bonyolultságát éreztessük, csak utalunk arra, hogy Salamont I. László is királynak nevezi [PRT I. 592 (Reg. Arp. I. 29. szám)], azaz nyilván elismeri [vö. *Gerics József* (Gesta-szerkesztéseink 103) megjegyzését az esztergomi királyjegyzékről: ez az első emlék, amely Salamon királyságának törvényességét elismeri (és biztosan datálható)]. Ez azt jelenti: ha az idoneitás nem keresztény válfaja érvényesült is László korában — bár kevéssé valószínű —, az nem annyira Salamon ellen, mint inkább László érdekében szólt. Mindamellett meg kell említenünk: egy-egy „*rex*” elnevezés megléte vagy hiánya nem perdöntő egy kornak valamely uralkodóról alkotott ítélete vonatkozásában.

⁶⁹ PRT I. 601 (Reg. Arp. I. 82. sz.). — Szár László ősként vállalására ld. *Váczy Péter*: i. m. 333–338.

Milyen formában nyert kifejezést az Álmos-ági (II. Géza-kori) gestában a legitimitás? Három krónikapasszust kell alaposabban vizsgálat alá vennünk.

1. 130. fejezet: Géza „király könnyezve borult az érek és a többi egyházi személyek, a főpapok elé, vétkesnek vallotta magát, mert elfoglalta a törvényesen (legittime) megkoronázott király országát; megígérte, hogy visszaadja az országot Salamonnak erős békével oly módon, hogy ő [Géza] jogosan tartja a koronát az ország harmadrészével, mely a hercegség sajátja. Salamon is megkoronázottan (coronatus) tartja az ország kétharmad részét, amely korábban az övé volt.” Kétségtelen, hogy az idézett rész legitim színezetű,⁷⁰ problémát „csupán” Géza koronája jelent. *Gerics József* szerint itt csak királyi koronáról lehet szó; s a passzusból azt a következtetést vonja le, hogy az idoneista felfogást sugalló krónika időben megelőzte a legitim álláspontú munkát: a „fejezetnek ez az egész ellentmondásos gondolatmenete a legitimizmus elvi álláspontja mellett azon a ki nem mondott, de elég jól felismerhető előzetes feltevésen alapul, hogy ha a »regnum« nem is, de a korona birtoklása vitathatatlanul Gézát illette.” Gézának a koronához való jogáról *Gerics* szerint onnan tudhatott az író, hogy már ismerte a Géza fejére égi koronát helyező angyal históriáját: magát a látomást — úgy látszik — tényként fogadta el, Gézát pedig a látomás alapján a korona jogos tulajdonosának gondolta.⁷¹ A kérdés más irányú megközelítési lehetőségét is jogosnak tarthatjuk: I. Géza uralkodása (1074—1077) alatt hány korona volt Magyarországon? Mi nyilvánvalónak véljük, hogy kettő: a királyi és a hercegi korona.⁷² A hercegi koronát Géza még herceg korában kapta VII. Dukasz Mihálytól,⁷³ s az — mint *Györffy György* kifejtette — a dukátusi méltósággal és javakkal öröklődött tovább;⁷⁴ Álmost is a Dukasz-féle diadémmal koronázták meg.⁷⁵ Önmagában véve valószínű, hogy Géza koronája dukátusi jelvényt jelent. A krónika világosan fogalmaz: Géza vissza akarja adni az országot a törvényesen megkoronázott királynak, maga csak a koronát (azaz a hercegi koronát) tartja meg az ország harmadával, ami a hercegség tulajdona. A XII. század közepén még emlékezhetek a hercegi koronára, mely ekkor már az általa szimbolizált rendszerrel együtt a múlt régiségtárába tartozott ugyan, de nem enyészett el, Kálmán (más felfogás szerint III. Béla!) korában a királyi koronával egyesítették.⁷⁶ Interpretációs megoldásként nem szabad kirekesztenünk azt a lehetőséget, hogy a fejezet vonatkozó része tisztán legitim felfogást mutat, s abban nem korábbi idoneista szemlélet roncsa maradt meg, hanem a dukátusi korona emléke.

⁷⁰ *Bartoniek Emma*: Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok, 1929—1930. 38; *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 88—89; *Mályusz Elemér*: i. m. 42.

⁷¹ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 92—93.

⁷² *Polner Ödön*: i. m. 115.

⁷³ *Darkó Jenő*: A Dukasz Mihály-féle korona célja és jelentősége. Egyetemes Philológiai Közöny, 1936. 137; *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok, 1958. 52. — Ld. másként *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Tudományos ismeretterjesztő sorozat 3. Bp. 1953. 69; *György Székely*: Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica, tomus IV. Bp. 1962. 68. — Ld. még *Bárányné Oberschall Magda*: Problémák a magyar Szent Korona körül. Antiquitas Hungarica, 1947. 98—99.

⁷⁴ *Györffy György*: Századok, 1958. 41.

⁷⁵ *Tóth Zoltán*: A Hartvik-legenda kritikájához. A szt. korona eredetkérdése. Bp. 1942. 111.

⁷⁶ Uo. 112; *Györffy György*: Századok, 1958. 53. l. 36. jegyz.

2. 131. fejezet: „És ámbár őt [Lászlót] akarata ellenére választották királlyá a magyarok, sohasem tette fel fejére a koronát, mert »potius celestem coronam optabat, quam terrenam et vivi regis coronam. Sed usque legitime coronari et coronam habere noluit in eius animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet, et ipse ducatum haberet.«” Eme — *Mályusz Elemér* által teljes joggal — zavarosnak minősített rész nyelvtanilag és értelmileg egyaránt teljesen világosan maradt fenn Thuróczi brünni kiadásának szövegében: „potius celestem coronam optabat quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legitime coronaretur, habere noluit, proponens in eius animo, ut, si firma pax inter eos esse posset” stb. *Mályusz* helyes feltevézése alapján nem a krónika romlott szövegét javította ki ily sikerülten Thuróczi, hanem az előtte fekvő kézirat volt hibátlan.⁷⁷ *Gerics József* szerint az idézett rész legitim hangütésű.⁷⁸ Magunk inkább úgy látjuk, hogy a citált passzusnak csak egy töredéke legitim elvet valló. Az idézet első része vitathatatlanul a XIII. század eleji László-legendával mutat egyezést (4. fej.).⁷⁹ *Gerics* az „usque legitime coronari noluit” helyvel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy az egyébként következetesen legitimista szerző itt elárulta magát: kiderül, hogy ismert olyan szöveget, amely — legalább elméletben — lehetségesnek tartotta László törvényes megkoronázását.⁸⁰ Ám — feltevésünk szerint — éppen nem a legitim koncepciót felhasználó szerző helyezkedett a Lászlót igazoló álláspont platformjára. A szöveg a *Mályusz Elemér* által felszínre hozott Thuróczi-adat szerint is „idoneista” felfogású. Úgy látjuk, hogy a citált rész kettős rétegeződést mutat. Az egyik idoneista, szemléletében a László-legendával rokonítható, a másik (a „vivi regis corona”-jának említése, a „regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet” passzus) legitim: tisztán mutatja azt az elvi tételt, hogy a törvényesen megkoronázott király életében más legitim uralkodó nem lehet, vagyis nem a pusztá koronázás tesz valakit királlyá. Kétségtelennek véljük azt is, hogy a két réteg közül a legitim felfogás az eredeti, s erre rakódott rá a László-legendával egyező idoneista réteg.

3. 133. fejezet: „... törvényes (legittimum) jogot László nem bírt vele [ti. Salamonnal] szemben, hanem mindent »ex facto« csinált, nem »de iure« . . .”; „Ha pedig Salamon megtért volna, bizony teljességgel visszaadta volna [László] a királyságot neki, ő maga beérte volna hercegséggel.” E passzusokhoz nem tudunk megjegyzést fűzni, fenntartás nélkül egyetértünk *Gerics Józseffel*: kétségtelenül legitim felfogás uralkodik bennük.⁸¹

Aligha kell bővebben bizonygatnunk, hogy a citált legitim részek azonos korból, egyazon szerzőtől valók. Mint láttuk, *Gerics József* III. István korából származtatja ezeket.⁸² Bár *Csóka J. Lajos* is III. István idejéről beszél,⁸³ mégis Géza indulgenciáját a XIII. század elejéről,⁸⁴ Lászlóét pedig a

⁷⁷ *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle, 1967. 8–9.

⁷⁸ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 89.

⁷⁹ A László- legenda kiadva: SRH II. 515–527. A továbbiakban a szövegben a fejezetszám szerint idézzük. — Ld. *Alexander Domanovszky*: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Annotationes. SRH I. p. 405. annot. 1.

⁸⁰ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 94.

⁸¹ Uo. 89. — Ld. még *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai 42.

⁸² *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 109, 112.

⁸³ *Csóka J. Lajos*: i. m. 422–426, 523–524.

⁸⁴ Uo. 553.

XIV. század közepéről eredezteti.⁸⁵ Sőt, még azt a passzust is, hogy Lászlónak Salamonnal szemben nem volt joga, a XIII. század elejére teszi *Csóka*.⁸⁶ Az indulgencia vonatkozásában *Gerics* sem látszik következetesen érvényesíteni a kronológiát, Kálmán korára helyezi az erről szóló részek keletkezését: „Lászlónak Salamonnal szemben »indulgentia«-t kell gyakorolnia, és magatartását irányában nem a »iustitia«, hanem a »misericordia« szabja meg. Ez az álláspont mindenestre közelebb áll a Salamon uralkodói rátermettségét tagadó krónika beállításához, mint a legitimizmushoz.” Világos, hogy⁸⁷ az indulgencia is ugyanazt fejezi ki, mint a merev legitimitás, sőt talán határozottabban is, hiszen *Géza* ismeri el, hogy vétkezett, *László* akarja átadni a királyságot Salamonnak. Az indulgencia gyakoroltatása Gézával és Lászlóval, valamint a krónikás legitim állásfoglalása egyazon érem két oldala, ugyanazt a célt szolgálja.

Bartoniék Emma részint az Altaichi Évkönyv alapján jutott arra a megállapításra, hogy Béla nem tekintette magát Salamonnal szemben törvényes királynak.⁸⁸ Az *Annales*, melyre *Bartoniék* feltevését építette, ezt mondja: „. . . ha [Salamon] király már vissza akarna térni az országba, ő [Béla] méltó tisztelettel mint urat és királyát kész lenne fogadni és szolgálni neki, de azzal a feltétellel, ha [Salamon] megengedi, hogy ő [Béla] azt a hercegséget tartsa meg, amelyet annak apja [András] alatt bírt.”⁸⁹ Vitán felül állónak látszik, hogy itt Béla indulgenciát gyakorol Salamon iránt. Következhet-e ebből *Bartoniék Emma* hipotézisének igaz volta? Aligha. Úgy véljük, Béla törvényes uralkodónak tartotta magát 1060–1063 között, s az Altaichi Évkönyvben igen hatásos fogásként Salamon köre adta Béla szájába saját uralma törvénytelenységének elismerését. Ilyen alapon tehát párhuzam vonható az Altaichi *Annales* és a krónikabeli legitim színezetű 130., 131. és 133. fejezet között. Nem Géza és nem László vonhatta meg önmagától a törvényességet, hanem későbbi krónikások vitatták el tőlük. Az Évkönyv és a krónika ábrázolásbeli összefüggésére magyarázattal szolgálhat a krónikás részéről a német forrás ismerete és (nemcsak betű szerinti, hanem) gondolati kiaknázása, de talán inkább az, hogy számolnunk kell a legitim gondolatkinés újbóli felélesztésével, még pontosabban: a legitim felfogás, tradíció továbbélésével a XII. század közepén. Úgy véljük ugyanis, hogy a Kálmán-kor kompromisszuma után II. István, majd különösen az Álmos-ág királyainak uralma alatt egy Salamontra kedvező, Gézára és Lászlóra nézve pedig hátrányos beállítás győzedelmeskedett. Alapját a Kálmán óta „intézményesen” ápoltt legitim szemlélet előretörése szolgáltatta. Oka az Álmos-ági királyok helyzetében, a Kálmán-pártot képviselő Borics, illetve — esetleg — a görög császár által támogatott trónkövetelők elleni harcaikban keresendő. Végső fokon a legitimitás jogaiknak különböző oldalakról eszközölt kétségbe vonása ellen nyújtott számukra védelmet.

⁸⁵ Uo. 612–613.

⁸⁶ Uo. 555.

⁸⁷ *Gerics József*: i. m. 94–95.

⁸⁸ *Bartoniék Emma*: Századok, 1929–1930. 38–39; uő.: A magyar királykoronázások története. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV. H. é. n. [1939] 35.

⁸⁹ *Oefeje*: i. m. 62–63.

A XII. század közepi oklevelekben⁹⁰ és az Imre-legendában⁹¹ is szerepel László, feltűnő, hogy mindegyik királynak titulálja. Tudjuk: nem vonható egyenes és feltétlen párhuzam az oklevelek és az elbeszélő források között, de királyi oklevelekről lévén szó, a királyhoz közel álló körök tudat-megnyilvánulásainak lecsapódásai ezek is. Tudomásul kell venni: Lászlót királynak tekintették a XII. század közepén. Miért? Több ok is közrejátszhat: László kanonizálta az első magyarországi szenteket,⁹² de talán még ennél is fontosabb lehet, hogy az Álmos-ági királyok korának felfogása szerint László Álmost jelölte utódául, vagyis nyilván Lászlóra vezethető vissza az Álmos-ág trónjogosultsága. Világos: az Álmos-ági legitimitás nem volt abszolúte következetes; nyilván nemcsak I. Lászlót, hanem I. Gézát is királynak tekintették, aki elvégre mégiscsak Álmos apja volt. Vagyis az elvi legitimitás bizonyára szigorúan érvényesült Borics ellen, visszafelé azonban tétova volt: engedett a dinasztikus szempontoknak.

A III. István-kori történeti mű létét állító kutatók⁹³ érvként általában a Mügelin Henrik német nyelvű munkájának⁹⁴ 52—56. fejezetében foglaltakra hivatkoznak. Mügelin ehelyütt 1152-től (onnét, ahol a Képes Krónika és a többi latin nyelvű kódex részletes hírközlése megszakad) 1167-ig viszi tovább aprólékosan a cselekményt. Hogyan vélekedjünk erről a szövegről? A kutatás kiderítette, hogy hitelessége vitán felül áll,⁹⁵ tehát eredeti, vitathatatlanul latin nyelvű fogalmazata nem sokkal a tárgyaló események után íródhatott. A történészek többnyire meglegedtek annak konstataálásával, hogy — mivel Mügelin 1167-ig hoz bő szöveget — a forrásául szolgáló mű III. István korában keletkezett. De mert tudjuk, hogy Mügelin az 1163—1166 közötti évekre vonatkozóan semmi anyagot nem közöl, azaz nyilván e részt nem vette át az előtte fekvő kútfőből,⁹⁶ joggal felvethető: hasonlóképpen nem Mügelin kivonatolásának esett-e áldozatul az 1167 utáni időt tárgyaló krónikás beszámoló? A kérdésre csak a német szöveg vizsgálata után tudunk válaszolni. Mügelin 54. fejezete arról tudósít, hogy „Lukács esztergomi érsek elküldte követét [II.] László királyhoz, és kiátkozta, amiért a maga hatalma alá ve-

⁹⁰ PRT VIII. 272 (Reg. Arp. I. 57. szám; igen hízelgően nyilatkozik ez az 1131 körül kelt oklevél Lászlóról: „regnante divina gracia victoriosissimo rege Ladislao”); *Georgivs Fejér*: Codex diplomaticvs Hvgariae ecclesiasticvs ac civilis. Tomvs VII. Volvmen 5. Budae. 1832. 102, 103 (Reg. Arp. I. 59. sz.); *Georgivs Fejér*: i. m. Tomvs II. 129. (Reg. Arp. I. 77. sz.)

⁹¹ SRH II. 459—460. — Az Imre-legenda a „szent hit buzgó hívé”-nek nevezi Lászlót (uo. 460).

⁹² Világosan kitűnik ez az Imre-legendából. Közvetlenül az 1083. évi szentté avatás előtt Imre csodatettét jelentették „László királynak, aki abban az időben Pannónia élén állt” (uo. 459—460), s aki véghez vitte Imre elevatóját (uo. 460).

⁹³ *Domanovszky Sándor*: Századok, 1902. 826—827; *Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mondái I. Bp. 1904. 218; *Hóman Bálint*: i. m. 72; *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok, 1933. 168, 183; *Iosephus Deér*: Quis fuerit fons primigenius Gestorum Chronicorumque Hungaricorum medii aevi ex saeculo XI-o oriundus at post deperditus. SRH I. 10; *Alexander Domanovszky*: Chronici Hungarici compositio seaculi XIV. Praefatio. SRH I. 235; *Váczy Péter*: i. m. 337; *Horváth János*: i. m. 272—273; *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 107—108; *Csóka J. Lajos*: i. m. 425—426, 514, 523—524; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai 39.

⁹⁴ Kiadva: SRH II. 105—223. A továbbiakban a szövegben a fejezetszám szerint idézzük.

⁹⁵ *Pauler Gyula*: i. m. II.² 609; *Domanovszky Sándor*: Századok, 1902. 826; *uő.*: Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika. Századok, 1907. 128—131; *Iosephus Deér*: i. m. 10.

⁹⁶ *Domanovszky Sándor*: Századok, 1907. 130.

tette a királynak, [III.] Istvánnak birodalmát.” Az 55. fejezetből arról értesülünk, hogy II. László halála után testvérét, IV. Istvánt „néhány püspök és úr megkoronázta az ország számára. Az esztergomi érsek nem akart jelen lenni, és nem akarta megengedni. Meg is jósolta, hogy birodalmának csúnya vége lesz. Be is teljesült ez hamar.” Ezek a passzusok aligha íródhattak III. Béla korában, hiszen őt magát sem ismerte el Lukács. Még későbbi lejegyzésük sem valószínű, hiszen a mindinkább tért nyerő világi nagybirtokosság nem szívesen hivatkozhatott Lukácsra. Ezek a mozzanatok megengedik egy III. István-kori folytatás feltételezését; Lukács érsek szerepének fokozott kiemelése kapcsán (az 55. fejezet meg is jegyzi, hogy III. István — egy kérdésben — Lukács tanácsára cselekedett) a mű erősen egyházas ihletettségére kell következtetnünk. Műgeln valamennyi önálló tudósítását azonban aligha lehet levezetni egy III. István-kori munkából.

Ama egy-két véleménnyel szemben, hogy III. Béla alatt is keletkezett krónika,⁹⁷ inkább az az állásfoglalás dominál, hogy III. Bélának nem volt történetírója.⁹⁸ Műgeln önálló szövegezése ezzel szemben — úgy véljük — az előbbi nézet igaza mellett bizonyít. Egyrészt: a legcsekélyebb elfogultság sem észlelhető Műgelnél III. István irányában. Az 54. fejezet elmondja, hogy sok magyar IV. Istvánhoz csatlakozott, s nem segítette a Pozsonyba menekült III. Istvánt. Az 55. fejezet arról számol be, hogy sokan mentek III. Istvántól IV. Istvánhoz, majd „megint visszatértek hozzá. Nem tudták ugyanis, hogy melyik közülük a törvényes [gerecht = legitimus].”⁹⁹ Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy a passzus nem III. István alatt keletkezett. 1167-ben (általában erre az időre teszik a III. István-kori folytatás létrejöttét) nem lehetett kétséges, hogy III. vagy IV. István-e a legitim uralkodó. Viszont III. Béla alatt teljesen helyénvaló ez a ködösítő beállítás. Az 56. fejezet beszámol arról, hogy a bizánci császár tönkrement III. István pogányait és magyarjait. Másrészt: II. Lászlóval kapcsolatban az 54. fejezetben olyan kitétel olvasható („nem törődött az érsek átkával”), amelyet csak az ugyanígy cselekvő III. Béla korában írhattak le. Harmadrészt: az 56. fejezet bevezető sorai — mintegy fókuszba gyűjtve az érveket — feltétlenül III. Béla-kori keletkezésről tanúskodnak: „A kistermetű [III.] István király testvére, Béla király [!]”¹⁰⁰ ezután növekedett bölcsességben és virtusban. Sok magyar csatlakozott hozzá, szolgáltak neki, és írtak a görög császárnak, hogy igazság szerint (von recht) ezé Magyarország királysága.” Béla *kunig* volta önmagában mutatja, hogy ezt csak III. István halála után írhatták, hasonlóképpen ekkor vethették pergamenre azt, hogy Bélát az igazság szerint illeti meg Magyarország királysága. Lehetetlen tehát fel nem tenni: III. Béla alatt, valószínűleg uralkodása elején keletkezett egy krónika-

⁹⁷ *Pauler Gyula*: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. 108. 1. 1. jegyz. uő.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 610–611. — *Vértessy Jenő* (A Képes Krónika irodalmi jelentősége. Századok, 1905. 2) óvatos megfogalmazása is sejtet III. Béla-kori történeti művet.

⁹⁸ *Sebestyén Gyula*: i. m. I. 218; *Jakubovich Emil*: Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Akadémiai Értesítő, 1926. 160; *Geréb László*: Szövegmagyarázatok. Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről, id. kiad. 237. 1. 49. jegyz.

⁹⁹ Ld. *Eugenius Travník*: Chronicon Henrici de Műgeln germanice conscriptum. Annotationes. SRH II. p. 202. annot. 3.

¹⁰⁰ *Geréb László* (Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről, id. kiad. 237), akinek fordítását általában figyelemmel kísértük és hasznosítottuk, itt „királyfi”-t fordít, ami értelem szerint helyes, a német szöveg azonban félreérthetetlenül „kunig Bela”-t mond.

folytatás, amely átdolgozta III. István történetét, — a jelen szövegből kiindulva — előkészítette III. Béla országlását, sőt alkalmasint tárgyalhatta is azt, de Mügelin gondatlan kivonatolásának ez a rövid kis rész — hasonlóan az 1163—1166. évi eseménysora is — áldozatul eshetett.

Visszatérve Mügelin munkájához, néhány passzusát feltétlenül fokozott figyelemben kell részesítenünk. A Mügelinnél olvasható ama, már idézett beállítás, hogy a magyarok nem tudták, III. vagy IV. István-e a törvényes király, semmi esetre sem legitim álláspont,¹⁰¹ hiszen ennek alapján nem kétséges, hogy melyikük a törvényes, ráadásul Mügelin szövege expressis verbis tartalmazza, hogy III. Istvánt *előbb* koronázták meg, mint IV. Istvánt (54—55. fej.). Már önmagában az a tény sokatmondó, hogy a szerző — bár tudomással kellett bírnia IV. István későbbi koronázásáról — ennek ellenére sem tud dönteni a két István között az uralkodás törvényes voltát illetően. Vagyis: egy ilyen felfogás szerint a koronázás tényén felépülő legitim álláspont már egészen sokadlagos tényező. Ennél tovább is mehetünk. IV. Istvánnál a nagy termet nemcsak elkülönítő jegy a kis termetű III. Istvánnal szemben. Mügelin német szövege szerint „István, Béla fia, szép termetű volt, ezért a görög császár hozzáadta nővérét” (54. fej.). A szép testalkat tehát császári házasságra jogosít. Innen már csak egy lépés, hogy a királyi trónra is jogosítson, s ez már a legitimitás elvének halála, az idoneitás kiindulópontja, ami nehezen lehet egy legitim felfogást valló, királyát favorizáló III. István-kori krónikás véleménye, hanem inkább III. Béla koráé. Mügelin szövegének az a — már idézett — passzusa pedig, hogy (III.) Béláé igazság szerint (von recht) Magyarország királysága, joggal involválhatja a kérdést: milyen igazság, milyen jog alapján? Nem a legitimitás, nem is a primogenitúra alapján, hanem csakis a bölcsesség, a virtus révén; s ez már idoneitás.

Nagy valószínűséggel állítható, hogy III. Béla vetette el a legitimitást, és dolgoztatta ki az idoneitás tanát. Miért? Az ok nyilván III. Béla körülményeivel magyarázható, s valóban, itt figyelmet érdemlő mozzanatra bukkanunk. III. Béla megkoronázása nem volt joghatályos, nem az esztergomi érsek végezte. A koronázáson alapuló legitimitáshoz hasonlóan a primogenitúra sem szólt III. Béla mellett. Uralmát csak az *idoneitás* alapján tudta legalizálni. Az idoneitás tanának elfogadásával viszont át „kellett” értékelni idővel a korábbi történetet.

V.

Úgy véljük, az átértékelést a XIII. század elején végezték el. Meg merjük kockáztatni: e III. Béla-kori ideológiai fordulat nélkül nehezebben következhetett volna be László szentté avatása.

László kanonizációjának nyilván egészen új megvilágításba kellett helyeznie mind az András—Béla, mind pedig a Salamon—Géza—László-történetet is. László központi hőssé lépett elő, s ezt az új szituációt az egyház is helyeselte, illetve propagálta, talán szembe is állította Lászlót azzal a Salamon királlyal, akiről a XII—XIII. században mondák, (népi) énekek szólhattak. A Salamon emléke elleni küzdelem követelte meg, hogy a XIII. század elején I. Bélát visszahelyezzék — II. István és az Álmos-ág idején

¹⁰¹ *Gerics József* (Gesta-szerkesztéseink 108) arról beszél Mügelin adatai kapcsán, hogy a III. István idején működött krónikást határozottan foglalkoztatta a koronához való jog kérdése. — A kérdéshez azonban nem a legitim platform alapján közeledett.

tőle elvitatott — jogaiba. Valószínű, hogy a Béla-portré pozitívvá formálódásában a László-legendának, illetve László szentségének volt nagy hatása. A László-legenda kezdő soraiban elmondja, hogy a szent „Magyarország királyainak kiváló családjából eredt”, „apja a nevezetes I. Béla király volt” (1. fejt.). A László-legenda az érdemek vonatkozásában nyíltan Szent Istvánhoz kapcsolja Bélát. Ez a megítélés egyenes lépés a szent királyok nemzetisége elméletének kidolgozása, a közvetlen István—László-vonal megteremtése felé. Nem véletlen, hogy a krónikakompozíció 67. fejezetében „sanctissimus rex Ladizlaus” már Szent István „nepos”-aként (unoka?) szerepel.

Béla jogának elismerése feltételezte Salamon 1057. évi koronázása értékelésének revízióját. A 88. krónikafejezet elmondja, hogy András hazahívja Bélát, örökösévé, trónutódjává teszi, egymás között felosztják az országot. Az elejtett fonalat a 91. fejezetben veszi fel a szerző, ahol kifejti: „A rokoni szeretet és a vérségi vonzalom bizony gyakran áll az igazság útjába: András királyban az atyai szeretet legyőzte az igazságot (V-krónikacsalád: megszegte ígését, ami nem méltó királyhoz)”, ugyanis királlyá koronáztatta meg gyermek fiát, Salamont. „Amikor Salamon koronázásán azt énekelték: »Légy ura testvéreidnek«, és Béla herceg tolmács útján megértette, hogy a kisedd Salamont az ő urává rendelték, nagyon megsértődött.” A szakirodalom — feltételezésünk szerint helyesen — úgy foglalt állást, amikor az itt közölt gondolatör betoldás jellegét hangsúlyozta: *Domanovszky Sándor* úgy látta, hogy a 88. fejezet említett részeinél merőben új rendezéssel állunk szemben, ilyen körülmények között Bélának joga volt — a 91. fejezetben — felháborodni;¹⁰² *Gerics József* szerint a Béla hazahívásáról és az András ígertetéséről szóló rész (88. fejezet) interpoláltsága szembetűnő, úgy látszik, hogy ezt az az író toldotta bele a szövegbe, aki a 91. fejezetben megrója Andrást Salamon királlyá koronáztatásáért; a betoldás célja világos: megteremteni a jogcímet arra, hogy Andrást szószegéssel lehessen vádolni fia megkoronázásáért. A betoldás korát illetően *Gerics József* úgy foglalt állást, hogy az László idejénél előbb semmiképpen nem keletkezhetett,¹⁰³ vagyis Kálmán uralkodására helyezi azt, de a feltevését gyámolítani hivatott „Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie” (88. fejt.) mondat aligha sugallja az említett megoldást. Több¹⁰⁴ korjelölő funkciót tulajdonítottak az „esto dominus fratrum tuorum” passzusnak (91. fejt.), amely egy angol koronázási ordo része.¹⁰⁵ Ámde tudni kell, hogy Salamon koronázásán kívül az Árpád-házi királyok közül csak III. Andrásról rendelkezünk még adattal, s őt is angol ordo szerint koronázták meg.¹⁰⁶ Jogos a feltevés tehát, hogy az angol ordo végig a XI—XIII. században használatban volt Magyarországon,¹⁰⁷ így a Salamon koronázásáról szóló, fentebb idézett passzust az Árpád-korban bármikor le-

¹⁰² *Domanovszky Sándor*: Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok, 1929—1930. 49—50.

¹⁰³ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 82—83.

¹⁰⁴ *Tóth Zoltán*: A magyar királylándzsa történetéhez. Károlyi-Emlékkönyv. Bp. 539, 546; *uó.*: A Hartvik-legenda kritikájához 66. Ld. még *Polner Ödön*: i. m. 70, 72; *Győrffy György*: Századok, 1958. 579.

¹⁰⁵ *Zoltán Tóth*: „Attila's Schwert”. Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Bp. 1930. 131.

¹⁰⁶ *Bartoniek Emma*: A magyar királyáavatáshoz. Századok, 1923—1924. 297; *uó.*: A magyar királykoronázások története 35.

¹⁰⁷ Uo.

jegyezhetők. A 91. fejezetnek a koronázásra vonatkozó, imént citált szövegrészét *Domanovszky Sándor* úgy interpretálta, hogy Béla felháborodása nem Salamon megkoronázása miatt történt, hanem azért, mert a hercegnek tudomására jutott, hogy hercegsége a gyermek királynak alá lesz rendelve.¹⁰⁸

Milyen jogcímen vetették el Salamon 1057. évi megkoronázásának jogosságát? Nyilván nem ezt a célt (hanem András befeketítését) szolgálta András hitszegésének, a trónutódlás kérdésében elfoglalt álláspontja megváltoztatásának leírása. Világos: Salamon felkenése jogosságának kétségbe vonása, Béla felháborodása Salamon *gyermek*-királyságával van kapcsolatban. A krónika a 91. fejezetben két ízben is kiemeli, hogy Salamon gyermek (puerulus, infantulus). Vagyis Salamon gyermekéje miatt volt — a krónikás szerint — alkalmatlan a trónra. Lehetetlen nem gondolni arra, hogy II. András előtt is egy gyermekkirály, III. László uralkodott. Nem érdektelen megjegyezni, hogy — *Szentpétery Imre* szerint — II. András 1223 óta Imre halálától, 1204 szeptemberétől számítja uralkodási éveit,¹⁰⁹ azaz nem ismeri el a gyermek László uralkodását. II. Andrásnak azonban már 1218.¹¹⁰ és 1221. évi okleveleiben¹¹¹ is találkozunk olyan keltezéssel, amely negligálja III. László országglását. Úgy véljük, a feltett, XIII. század elején működött krónikás — akinek létét nem áll itt módunkban bizonyítani — ama állásfoglalásában, hogy nem ismerte el a gyermek Salamon megkoronázásának jogosságát, II. Andrásnak III. László országglására vonatkozó ítélete is szerepet kaphatott. A XIII. század elején tehát a testi idoneitás, a szellemi fejletlenség alapján elvetették Salamon trónjogosultságát — nem függetlenül a vélemény megformáló kor problematikájától, de ezzel a lépéssel egyszersmind Béla jogos uralkodása elől is elhárították az akadályokat.

Béla országglása jogosságának illusztrálását szolgálta egy újabb másodlagos beállítás. Az *Altaichi Évkönyv* arról tudósít bennünket, hogy a császár és Salamon még Béla életében támadt Magyarország ellen.¹¹² A ma olvasható 96. krónikafejezetben azt találjuk, hogy Béla félholtan „az ország kényszerhelyzete miatt” a Kynisua pataknál tartózkodott. Úgy véljük, az originális szöveg Béla itteni tartózkodási helyét a német császár és Salamon király Béla elleni támadásával hozhatta kapcsolatba. A mai szöveg ennek a feltett eredeti textusnak csak csonkját őrzi. Az újabb elrendezést világosan mutatja a 97. krónikafejezet eleje. A tényekkel ellentétben itt ugyanis az áll, hogy Salamon csak Béla halála után lépett fel, és kérte meg a német császárt, hogy „számára Magyarországot szerezze vissza”. Sem az eredeti, sem a módosított passzus keletkezési idejét nem tudjuk meghatározni, csak relatív kronológiát adhatunk. Az originális szöveget törölték, a másodlagos textus fentmaradt, tehát az a beállítás, hogy Salamon még Béla életében támadt Magyarországra, megelőzte azt a felfogást — voltaképpen történethamisítást —, hogy Salamon nem Béla ellen, hanem csak Béla véletlen halála után jött be az országba. Vagyis: az újabb elrendezés szerint cselekedetével maga Salamon ismerte el Béla jogát a trónhoz. Feltétlenül hatásos fogás ez, mint láttuk, a legitim szemléletű Álmos-ági gesta Géza és László szájával ismerteti el saját uralmuk törvénytelenységét, itt pedig a szerző úgy formálta az ese-

¹⁰⁸ *Domanovszky Sándor*: Századok, 1929—1930. 50.

¹⁰⁹ *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Bp. 1912. 28.

¹¹⁰ Reg. Arp. I. 349., 350. sz.

¹¹¹ Uo. 365., 366. sz.

¹¹² *Oejele*: i. m. 63.

ménysort, hogy Salamon tettéből tűnjék ki: tiszteletben tartotta Béla országlását.

A XIII. század elején, László kanonizációja után a központba László alakja került. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy László szentségének (s a részint ehhez is alapot jelentő idoneitásnak) elfogadása merev egyházi szemléletet jelent, pontosabban: hogy az egyházi burok ne foglalna magában más tartalmat is. Még akkor sem állna így a helyzet, ha az idoneitás elve III. Bélával megszűnt volna hatni. Ámde II. András korában, aki alatt a László-legenda és talán egy krónika is íródott, több irányban is érvényesült az alkalmassági felfogás.

1. II. András Imre elleni harcában csak az idoneitásra támaszkodhatott mint ideológiai fegyverre, hiszen Imre legitim, koronás király volt. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy III. Ince pápa is a törvényes uralkodó, Imre oldalán állt.¹¹³

2. András a gyermek III. Lászlóval szemben saját nagykorúságára, azaz testi és szellemi idoneitására hivatkozott, jóllehet a pápa az ifjú uralkodó pártját fogta.¹¹⁴ Mint már láttuk, András a későbbiek folyamán is érvényesíti az alkalmassági elvet, s az „annus regni” számításban már 1218-tól negligálja III. László uralkodását.

Az idoneitás tehát III. Béla után, II. András korában is eleven; más kérdés az, hogy II. András 1205-től már saját személyében is megfelel a legitim elv követelményének.¹¹⁵

A legitimitás sem enyészett el egy csapásra a XII. század végén. Utóhatásaival több vonatkozásban találkozhatunk a XII–XIII. század fordulóján.

1. Spalatói Tamás jegyezte fel munkájában, hogy 1203-ban Imre fegyvertelenül elfogja a katonáitól körülvett Andrást. Mivel — *Pauler Gyula* szerint — a történet alapmagva hiteles lehet,¹¹⁶ ebben az epizódban jogos a legitim király objektív tiszteletének írásbeli megörökítését látnunk.

2. *Csóka J. Lajos* hívta fel a figyelmet arra, hogy a Pray-kódex szerzője a Szt. László-misében az akkor szentté avatott László királyt mint szerető és kegyelmet nyert bűnöst szerepeltette: „Deus, qui beatum Ladizlaum regem . . . *delinquentem ad veniam* et iustum transtulisti ad gloriam . . .”¹¹⁷ A már kanonizált László efféle aposztrofálása csakis a legitim elv (utó)hatásával magyarázható.

Világos tehát, hogy II. András korában az idoneitás mellett a visszaszorulóban lévő legitimitás jelenlétével is számolnunk kell. Az egymást keresztező felfogások szintézisét a XIII. század elején keletkezett László-legenda adja. A legenda már első soraiban igen pozitív jellemzést ad Gézáról, de közben nem mulasztja el királynak nevezni Salamon: „Géza, a dicső király . . ., vallásos, egészen katolikus férfi (volt), aki oly tisztes erényekkel és jó cselekedetekkel ékeskedett, hogyha a közte és Salamon király közt:

¹¹³ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 14 *Csóka J. Lajos*: i. m. 550–551.

¹¹⁴ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 37.

¹¹⁵ *Csóka J. Lajos* (i. m. 551) egyoldalúan csak ez utóbbi mozzanatot hangsúlyozta.

¹¹⁶ *Joannes Georgius Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini III. Vindobonae. 1748. 569*; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 490. l. 34. jegyz.

¹¹⁷ *Csóka J. Lajos*: i. m. 254, 423.

testvérviszály nem hálózta volna be, bizonyosan már régóta fénylenék a szentség érdemével és dicsőségével ékesítve” (1. fej.). A legenda a 2. fejezetben megemlíti, majd a 3.-ban nyomatékosan hangsúlyozza, kifejti László testi, valamint enyhébben lelki, a 4. fejezetben pedig isteni akarattól eredő idoneitását. *Gerics József* helyesen utalt arra, hogy a legenda 4. fejezete („E-lectus itaque—cum honore deferri”) kettős rétegződést mutat: az egyik idoneista felfogást tükröz, a másik szinte mentegeti Lászlót a királyi hatalom kézbevételeért. Ez utóbbi állásfoglalásban a legitimitás jelentkezik letompítva. (Ennek tudható be, hogy a legenda — minden idoneizmusa ellenére, mely legtisztábban a 9. fejezetben jelentkezik, ahol arról olvashatunk: isten Lászlóban saját választottját emelte királyi méltóságra — nem vonja kétségbe Salamon jogát a királysághoz.) „A legenda szövegeteket lecsiszoló, egyeztető magatartása fontos bizonyítéka annak, hogy egyrészt a kérdés legitimista megoldását adó krónikarésznek a XII—XIII. század fordulóján léteznie kellett, de másrészt annak is, hogy ez a legitimista felfogás a maga éles következetességében a XII. század végén már kevésbé volt »korszerű«.”¹¹⁸ Világos tehát, hogy a László-legendá egyaránt mutatja a kihalóban lévő legitimitás és az előretört, teret nyert idoneitás hatását.

Hogyan jelentkezik a krónikában az idoneitás Gézával kapcsolatban? A 120. krónikafejezet Szent László ama látomásáról szól, mely Géza eljövendő uralkodását közli a szenttel. A szakirodalom ellentmondóan foglalt állást e passzus keletkezésének kérdésében. Egyik vélemény szerint a XIII. század elején¹¹⁹ (illetve 1192 után¹²⁰), másik szerint Kálmán korában,¹²¹ ismét más szerint — legalábbis lényeges elemeiben — a XIV. században¹²² íródott. A fejezet kronológiájához két megjegyzést tehetünk. Egyrészt: mint láttuk, Kálmán korában az idoneitás keresztény válfaja uralkodott, amelyik elismerte ugyan — a dinasztikus érdekektől is erősítve — Géza és László jogát, de nemhogy nem ítélte el Salamont, nemhogy nem nyilvánította alkalmatlannak, hanem éppen elvi síkon, a legitimitás alapján trónjogosultságát bizonyította. Másrészt: a XIII. század eleje az idoneitás kora (az idoneitásnak isten által kinyilatkoztatott formájával a László-legendá idoneista részei is operálnak), márpedig a 120. fejezet — amint *Gerics József* helyesen kimutatta — az alkalmassági tan platformján áll.¹²³

Ezzel a probléma eldönthetőnek látszik: a 120. fejezetet szerintünk a XIII. század elejének krónikása írta. De tovább mehetünk: a fejezetben ugyan Géza trónjogosultságáról van szó, a főszereplő mégis László, aki társalogni tud az égiekkel, mennyei útmutatást értelmez. Aligha kétséges, hogy ez a beállítás 1192 utáni, amit nemcsak és nem elsősorban László „szent” („Beatus”) jelzője, hanem szentként való „viselkedése”, ábrázolása bizonyít. (Noha a fejezet a maga egészében idoneista, ennek ellenére — mint *Csóka*

¹¹⁸ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 106—107.

¹¹⁹ *Csóka J. Lajos*: i. m. 557.

¹²⁰ *Salamon Ferenc*: Budapest története III. Bp. 1885. 11; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 608; *Madzsar Imre*: A II. Géza korabeli Névtelen. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. köt. — 11. sz. Bp. 1926. I. I. I. jegyz.

¹²¹ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 89—90, 99, 103; *uő.*: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához. Levéltári Közlemények, 1962. 6—7, 9; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai 42.

¹²² *Tóth Zoltán*: A Hartvik-legendá kritikájához 126—127.

¹²³ *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 90, 99.

J. Lajos kifejtette — a „Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino” passzuson a hartviki legitim felfogás¹²⁴ határozott nyoma észlelhető.¹²⁵ A kérdésre alább még visszatérünk.)

Még tovább mehetünk: az idoneista felfogású szövegezéshez tartozik a 124. krónikafejezet is, amely Géza megkoronázása mellett a megalapítandó váci egyház helyét kijelölő szarvas epizódjáról tudósít. A fejezet helyes megítélését sokáig zavarta az itt szereplő hímszarvasban a totemisztikus szarvas-ünő, illetve a csodaszarvas-monda vetületét kereső felfogás, de amióta *Horváth Sándor* kifejtette, hogy a 124. caput szarvasa nem totemisztikus vezető állat, hanem a Megváltó jelképe,¹²⁶ álláspontja általánosan elfogadottá vált.¹²⁷ Vagyis a szarvas isten angyalával azonos (ezt egyébként a krónika — László szájaiba adva a mondatot — maga is megmondja: „Vere non cervus, sed angelus Dei erat”), s ez a keresztény szarvas-motívum egészen más tőről fakad, mint a csodaszarvas-monda totemisztikus vezető állatának motívuma. Ha tudjuk, hogy a 124. fejezet szarvasa (melynek agancsai szárnyak, égő gyertyái pedig fényes tollak voltak) tulajdonképpen „angelus Dei”, akkor aligha kétséges, hogy azonos a 120. fejezetben szereplő „angelus Domini”-val. Összefűzi a 120. és a 124. fejezetet a váci alapítás problematikája is. A 119. krónikafejezet arról tesz említést, hogy Vác táján nagy erdőség volt, benne csak egy Vác (Wach) nevű remete lakott, s az ő nevét adta Géza herceg a később ott épült városnak. A Vác Géza alatti keletkezéséről vallott eme, nyilván téves¹²⁸ felfogást teszi magáévá a 120. és a 124. fejezet is. Mindkettő egybehangzóan arról ír, hogy Géza és László azon a helyen álltak, ahol most Szt. Péter kórkápolnája, illetve egyháza van. A 120. fejezet Gézának a Mária-egyház felépítésére vonatkozó fogadalmáról, míg a 124. a fogadalom teljesítéséről szól. Már említettük, hogy a 120. caput a legitim felfogás ismeretéről határozott tanúságot tesz („Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino”), itt azonban aligha van többről szó, mint egy illusztris legitim frázis felhasználásáról. A fejezet egésze vitathatatlanul az idoneitás gondolatkörében fogant, Gézának istentől adott alkalmasságáról szól, sőt, magát a — legitim felfogás értelmében Gézát semmiképpen sem megillető — koronát is az Úrtól származtatja. E legitim frázist használja fel — éppen a törvényes király ellen. A 120. fejezetben a szerző meg meri kockáztatni azt az illegitim vélelményt: semmi lehetetlen nincs abban, hogy Géza fejét — isten adta — korona ékesítse, amint hogy a 124. fejezetben — a legitimitás arculcápként — be mer számolni Géza megkoronázásáról.

¹²⁴ Vö. Hartviknál: „... cui ... corona debetur et regnum ...” (3. fej.)

¹²⁵ *Csóka J. Lajos*: i. m. 557.

¹²⁶ *Horváth Sándor*: Jelképek, szólásmódok egy ismeretlen forrása. (A Physiologus.) Magyar Nyelvőr, 1921. 74.

¹²⁷ *Berze Nagy János*: A csodaszarvas mondája. Ethnographia, 1927. 162; *Horváth Cyrill*: Középkori László-legendáink eredetéről. Irodalomtörténeti Közlemények, 1928. 52–53; *Solymossy Sándor*: A magyar csodaszarvas-monda. Magyarságtudomány, 1942. 168–169; *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet 36; *Kardos Tibor*: Adatok és szempontok a magyar dráma kezdetéhez. Filológiai Közöny, 1957. 215; *Tekla Dömötör*: Les variantes hongroises des légendes médiévales du cerf. Rédigé par *István Sötér* et *Ottó Süpek*: Littérature hongroise — littérature européenne. Études de littérature comparée. Bp. 1964. 60; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai 17. l. 16. jegyz. — Vö. másképp *Horváth János*: i. m. 14, 22, 320.

¹²⁸ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfeje az Árpádok korában 54; *Gerics József*: Levéltári Közlemények, 1962. 5–6. l. 6. jegyz.

A 120. és a 124. fejezet együvé tartozásáról és egy időben történt keletkezéséről itt elmondott érvek még aligha lennének elegendők *Gerics József* ama állításának cáfolására, mely szerint „a váci székesegyház alapításmondájának eredeti változatát fenntartó 120. fejezet szerzője minden valószínűség szerint a Kálmán-kori író lehetett”,¹²⁹ s a két fejezet tükörképe lévén egymásnak,¹³⁰ a 124. fejezetnek több, a 120. fejezetből merített bejegyzése a XII. vagy a XIII. századra tehető.¹³¹ Sokkal többet mond előző argumentumainknál László szerepének vizsgálata. A 120. caput részletesen, dialógus formájában tartalmazza, hogy a *Gézának* koronát hozó angyal *csak László* szeme előtt tárulkozik fel, s a látomás értelmét is *csak László* fejtí meg, holott Géza volna a „közvetlen érdekelt”. A 124. fejezetben arról olvashatunk, hogy a *Géza* fogadalmának valóra váltásakor megjelenő és a felépítendő Mária-egyház helyét kijelölő szarvasban mindenki közönséges szarvast lát (a katonák rá is nyilaznak!), *egyedül László* tudja, hogy a szarvas isten angyala volt, s csak ő képes az angyali küldetés okának megfejtésére. Miért mindannyiszor *László*? És miért nem *Géza*, a király, akinek angyal hozza a koronát, akinek fogadalom-teljesítését segíti az égi küldött? Nyilván azért, mert mindkét látomást 1192, László kanonizációja után foglalták írásba.

A szakirodalom állásfoglalása nem egyértelmű. Egyesek a kanonizáció előtt,¹³² mások csak utána vélik elképzelhetőnek a csodák lejegyzését.¹³³ Lászlóról már feltehetőleg a XII. század folyamán éltek népi mondák,¹³⁴ ezek honvédő harcairól szólhattak. Ami viszont a 120., a 124. és főleg a 129. fejezetben (ahol Lászlót angyalok védik)¹³⁵ olvasható, feltétlenül nem népi, hanem 1192 után a nemzetközi legendakincsből mesterségesen, döntően egyháziak által Lászlóra aggatott dísz.¹³⁶ Tagadhatatlan: később, a XIII. századtól a két vonal — a népi és a legendás egyházi — találkozott, mindenkélt azért, mert a nép kész volt az egyházas kép befogadására. Nagyon sajtóosan tükrözi ezt az összeolvadást a Dubnici Krónikában megőrzött László-monda,¹³⁷ melynek egyházas mozzanatai kétségen felül állnak, de mégis a népi—honvédő vonal dominál, hiszen az epizód magva az, hogy László segít a tatárok leverésében.¹³⁸

Igen valószínűnek tartjuk, hogy a 120. és a 124. fejezet egyszerre, egy időben keletkezett, ugyanazt a szemléletet sugallja. Azért lényeges ez, mert a 124. fejezetről a régebbi irodalom is feltette ugyan, hogy 1192 után kelet-

¹²⁹ Uo. 9.

¹³⁰ Uo. 5.

¹³¹ Uo. 9.

¹³² *Hóman Bálint*: i. m. 66; *Horváth János*: i. m. 14, 320; *Gerics József*: *Gestaszekerkezéseink* 90, 103; *uő.*: *Levéltári Közlemények*, 1962. 6–7, 9; *Mályusz Elemér*: *Krónika-problémák. Századok*, 1966. 746.

¹³³ *Salamon Ferenc*: i. m. III. 11; *Pauler Gyula*: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* II. 2 608; *Madzsar Imre*: i. m. I. I. I. jegyz.; *Csóka J. Lajos*: i. m. 557.

¹³⁴ Ld. uo. — Ld. még *Mályusz Elemér*: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 36.

¹³⁵ A passzus elbírálására nézve ld. *Domanovszky Sándor*: *Századok*, 1902. 751; *Solyomossy Sándor*: *Monda. A magyarság néprajza* III. Bp. é. n. [1934] 204.

¹³⁶ Talán itt kereshető ama tény egyik oka, hogy — mint *Szilárd Leó* (Szent László a magyar lírában. *Irodalomtörténeti tanulmány*. Pécs 1926. 40) megállapította — Magyarországon felettébb intenzív László-kultusz a korai évszázadokban nem volt.

¹³⁷ *M. Florianus*: *Historiae Hungaricae fontes domestici. Scriptores III. Quinque-eccelesiis*. 1884. 152.

¹³⁸ *Perényi József*: *A Szent László-legenda Oroszországban. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica, tomus I.* Bp. 1957. 179.

kezett,¹³⁹ de később a régi gestára vezették vissza.¹⁴⁰ Különösen fontos, hogy e fejezetet *Gerics József* XII. vagy XIII. századnak tartja.¹⁴¹ S ha sikerült valószínűsíteni, hogy a 120. és a 124. fejezet egyazon korban keletkezett, s hogy a 124. fejezet XIII. század eleji, akkor nehezen tartható a 120. fejezet Kálmán-kori eredetűségére.

Az isteni sugallatra épülő alkalmasságon túl több helyen találkozunk Géza idoneitásának kifejtésével a krónikában. A 109. fejezet szerint Géza istenfélő, szíve könyörületes, ezzel szemben Salamon rideg természetű. A 117. fejezet a bátor lovag dicsfényével övezi Gézát, aki csapatával keményen szállt szembe a harmincszoros túlerővel. Ez az epizód egyszerre hivatott igazolni Géza testi és lelki idoneitását. A 122. fejezet Géza és László mogyoródi győzelmét a „divinitus” szóval jellemzi. Világos: a XIII. század elejének krónikása döntően az istentől kinyilatkoztatott idoneitás miatt hangsúlyozza Géza trónjogosultságát, de nem mulasztja el aláhúzni Géza kegyes, a királyságra őt alkalmassá tevő erkölcsi tulajdonságait sem.

Hogyan jelentkezik a krónikában az idoneitás Lászlóval kapcsolatban? Láttuk, hogy a László-legenda egyaránt hangot adott istentől eredt, lelki és testi idoneitásának. Nyilván ugyanezeket az elemeket kell keresnünk a krónikában is. A 131. fejezet tömören mutatja mindhármát: az isteni kiváltságtottságot,¹⁴² a lelki emelkedettséget¹⁴³ és a testi kiváltságtottságot.¹⁴⁴ Ha mindehhez hozzávesszük a 131. krónikafejezet előtti, László trónraléptét előkészítő részeket, világos: az író az idoneitás alapján tekintette királynak Lászlót. Az istentől eredt idoneitást mutatja a 120. és a 124. fejezet, melyekben László megérti az ég kinyilatkoztatásait, a 121. fejezet, ahol a csata előtt istenhez imádkozik, fogadalmat tesz; a hölgymenyét-epizód is elhivatottságát jelzi; végül a 129. fejezet, melyben a szentet angyalok védik. László lelki emelkedtségét hivatott alátámasztani a 117. (László vigasztalja és isten kegyelméhez utasítja csatát vesztett bátyját, Gézát), a 122. (László őszintén megiratja harcban elesett ellenségeit)¹⁴⁵ és a 130. fejezet (az eredetibb szöveget

¹³⁹ *Salamon Ferenc*: i. m. III. 11; *Madzsar Imre*: i. m. 1. 1. 1. jegyz.

¹⁴⁰ *Györffy György*: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 158–159; *Horváth János*: m. 14; *Kardos Tibor*: *Filológiai Közlemények*, 1957. 215.

¹⁴¹ *Gerics József*: *Levéltári Közlemények*, 1962. 5–6, 9.

¹⁴² „... divina dispensatione regni gubernacula suscepit...”

¹⁴³ „Omnes enim noverant ipsum esse vestitum consumptione virtutum, fidei atholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum.” (Vö. László-legenda 5. fej.) „Unde in omnibus iudiciis suis mitigata legum severitate semper utebatur misericordie lenitate. Erat enim consolator afflictorum, sublevator oppressorum, pius pater pupillorum et protector orphanorum.” (Vö. László-legenda 3. fej.)

¹⁴⁴ „Convertit enim inimicos suos undique et exstirpavit adversarios.” „Erat enim magnus...” (Vö. László-legenda 5. fej.)

¹⁴⁵ E fejezet kapcsán *Gerics Józseffel* szemben (*Gesta-szerkesztésünk* 65, 92; *uő.*: *A Tatóny nemzetségről*. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történelmi Szemle*, 1966. 5 és 5. 1. 19. jegyz.) *Boronkai Iván* (i. m. 109) helyesen említette meg, hogy a V₃-kódex hozza a korona kapcsán a „regum”-ot, illetve *Csóka J. Lajos* (i. m. 420) találon utalt arra, hogy a László ajkára adott előadás nem lehet hiteles, mert Vid Salamontól nem koronát, hanem csak hercegséget kért. Véleményünk szerint az a tény, hogy a „regum” szó a XVIII. századi másolatból ismeretes V₃-kódexben maradt ránk, nem jelentheti a szó negligálását, annál kevésbé, mert a „de propagine” mindenképpen kiegészítést kíván. A V₃ „regum”-jával kiegészített mondat kerek egész: „Sed miror, quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum volebas, nec de propagine regum, quare coronam optabas?” A „dux”-hoz a „ducatus”, a „rex”-hez a „corona” tartozik. E szerint tehát a 122. fejezet koronája — szemben *Gerics József* felfogásával — nem a hercegség jelképe, hanem csakis királyi koronát jelenthet.

közlő S-kódex László „regalis liberalitas”-áról beszél). László testi kiválóságát a 102. (öt kunt ölt meg), a 103. (párviadala a leányrabló kunnal) és a 121. fejezet mutatja (a csata előtt megcseréli jelvényét Gézáéval, hogy védje bátyját az ellenség csapásától). Világos: a krónika nyilvánvalóan igazolja László trónjogosultságát, s ezt az idoneitás legtisztább eszközeivel teszi, ugyanazt a gondolatkinccset használja fel, melyet a László-legenda is sugall.

Hogyan jelentkezik a feltett XIII. század eleji krónikában a legitimitás? Már láttuk: a László-legenda úgy ad kifejezést a legitim elv respektálásának, hogy elismeri Salamon uralkodásának jogosságát. Ugyanez a beállítottság a krónikában is lépten-nyomon elének bukkan, Salamon királyként szerepel, király voltát még az élesen András-ág-ellenes 100. krónikafejezet sem vonja kétségbe. Ezen túlmenően — mint már szóltunk róla — a 120. fejezetben is találkozunk a legitimitás félreérthetetlen jelentkezésével: „Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino”.¹⁴⁶ E mondat a legitim elvet valló Hartvik közvetlen ismeretét mutatja, ami nem meglepő, hiszen egyrészt — mint a László-legenda mutatja — a legitim szemlélet még a XIII. század elején is élt, másrészt pedig a Hartvik-legenda éppen 1201-ben vált autentikussá. Itt azonban nem egyszerűen a legitimitás beszüremeléséről van szó, hanem annak tudatos felhasználásáról. Erre az adott lehetőséget, hogy a szerző — a 124. fejezet bizonyítja — Gézát megkoronázottnak nyilvánítja, vagyis: a legitimitás elveinek megfelelő, „legittime coronatus rex”-nek tudta elképzelni Gézát. Ebből az időből való a 131. fejezet „usque legitime coronari et coronam habere noluit” Lászlóra vonatkozó passzusa (melyet *Mályusz Elemér* Thuróczi brünni kiadásának alapján a következőképpen emendál: „potius celestem coronam optabat quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legitime coronaretur, habere noluit, proponens in eius animo, ut, si firma pax inter eos esse posset” stb.¹⁴⁷), amely — mint már szó volt róla — lehetségesnek tartja László legitim megkoronázását, amely elsősorban azért idoneista, mert László *érdemesült* különböző tulajdonságainál fogva a koronára, s azért nem lehet legitimista,¹⁴⁸ mert a legitim felfogás soha sem ismerhette el László megkoronázásának érvényét. Vagyis aligha bizonyítható, hogy az eredeti idoneista fogalmazás üt át a legitim felfogáson,¹⁴⁹ hanem az idoneista szemléletű szerző saját elvei céljainak szolgálatába akarja állítani — és állítja — a legitimitást, sőt, elmossa a legitimitás eszméit az idoneitásból elválasztó különbségeket, a legitimitást beolvasztja az idoneitásba. Világosan mutatja ezt az, hogy krónikásunk szerint Géza „idoneus” a trónra, tehát nincs, nem lehet akadálya törvényes megkoronázásának. Ez a legitimitás — tudatos — meg nem értése! Azaz kétségtelennek tűnik: bár a XIII. század elejére az elvi legitimitás csorbát szenvedett, végleges kiküszöböléséről nem lehetett szó, hiszen II. András az idoneitás platformjáról támadta Imrét, és negligálta III. Lászlót, de ugyanakkor 1205-től maga is legitim uralkodó.¹⁵⁰ Ez az egyeztetés érződik a krónikán. Vagyis: írónk elismeri Salamon törvényes király voltát, de sötét portrét fest róla: rideg természetű (109. fej.), Géza elfogására törekszik (110. fej.), Géza és László elveszejtésén meszterkedik (111. fej.), elfogadja Vid tanácsát Géza megvakítására (114., 116.

¹⁴⁶ Ld. *Csóka J. Lajos*: i. m. 557.

¹⁴⁷ *Mályusz Elemér*: Magyar Könyvszemle, 1967. 8–9.

¹⁴⁸ Vö. másképpen *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 89, 94.

¹⁴⁹ Vö. uo. 94.

¹⁵⁰ Ld. *Csóka J. Lajos*: i. m. 550–551.

fej.), konok és engesztelhetetlen, László vérére tör (133. fej.). Világos: a legitimitás elve alapján elismeri Salamon királyságát, de az uralkodásra alkalmatlannak tartja. Ugyanezt a szemléletet mutatja a Zágrábi Krónikának a cronica Hungarorum-ra utalást tartalmazó passzusa is: „Salamon király, akiről fentebb [szóltunk], nem volt alkalmas az uralkodásra . . .”¹⁵¹

A feltett XIII. század eleji krónikás — mint már tárgyaltuk — I. Lászlót minden szempontból alkalmasnak ábrázolta a kormányzásra. Ám Lászlót nemcsak „idoneus”-nak, hanem szentnek is kellett ábrázolnia. *Rugonfalvi Kiss István* Laskai Osvátnál Szent László kanonizációs jegyzőkönyvének nyomait vélte felfedezni. Nyitva hagyva most azt a kérdést, hogy Laskai tényleg közvetlenül a szentté avatási per anyagából merített-e, érdemes egy pillantást vetni Laskai szövegére, mely szerint sokan kételkedtek László szentségében azért, mert a gonosz becsvágy bűnétől vezetette megfosztotta Salamont királyságától, mert önkezével sok vért ontott, mert — a hatalom birtokában az ember nehezen kerül el a veszélyt — a nagy hatalom nagy kísértésnek van kitéve.¹⁵²

Érdekes ennek szemmel tartásával vizsgálni a László-képet. Láttuk: az Álmos-ági gesta illegitimnek ítélte László országlását, aki „omnia ex facto fecit, non de iure” (133. fej.), vagyis ha meg is koronázták Lászlót, az jogellenes lépés volt. A feltett XIII. század eleji krónikás ragyogóan kihasználja az Álmos-ági gesta eme beállítását: László nem akart király lenni, kényszerítik rá; nem koronáztatta meg magát, égi koronára vágyott; nem földi dicsőségre, hanem mennyei hazára és isteni kegyre áhítozott; nem anyyira uralkodott, hanem engedelmeskedett; enyhített a törvények szigorúságán (131. fej.). Ennek a képnek elvi alapvetése a László-legendában is megtalálható, a krónikásnak azonban — a műfaj adottságainál fogva — módja van *Szent László* alakját nemcsak tételszerűen, hanem példák tükrében is bemutatnia.

1. A 132. fejezet, mely Dalmácia és Horvátország meghódításáról számol be, a szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint László szentségének jegyében fogant,¹⁵³ tehát kései megfogalmazású.¹⁵⁴ Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy a fejezet egyik megjegyzése, mely szerint László a Dalmácia és Horvátország feletti uralom megszerzését (a krónikában — hogy vértelenné tegye a szerző e területek meghódítását — László harc nélkül jut a mondott országok birtokába) „nem kapzsiságból cselekedte, hanem azért, mert a törvényes (V-krónikacsalád: királyi) igazság szerint őt illette az örökség”; — lehet, hogy csak a véletlen játékaként — válaszként is fel-fogható a Laskainál olvasható, László szentségét támadó „vádponatok” egyikére.

2. A 133. fejezet elmondja, hogy László az általa bebörtönzött Salamonért „állandóan imádkozott, hogy az térjen isten törvényére”. Ám valószínűen ugyanez a feltett XIII. század eleji szerző törli azt a Hartvikból,

¹⁵¹ SRH I. 208.

¹⁵² *Rugonfalvi Kiss István*: Pap-Emlékkönyv 161–162.

¹⁵³ *Pauler Gyula*: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról 1091–1111. Századok, 1888. 207; *Karácsonyi János*: Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal. Századok, 1915. 134; *uő.*: Horvát vakoskodás. Századok, 1918. 346.

¹⁵⁴ Ld. fentebb, 153. jegyz., valamint *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár. 1928. 87. — Ld. még *uő.*: Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft. Archivum Europae Centro-Orientalis 1936. 28–29.

illetve talán már a Kálmán-kori krónikából eredt, Lászlóra nézve dehonesztáló tudósítást, hogy István szentté avatása csak Salamon kiszabadulása után történhetett meg. Az eredeti híradás csonkjait azonban még a mai szöveg is őrzi, amennyiben István és Imre kanonizációjának alig pár szavas leírásában is — a jelen szituációban érthetetlenül, de árulkodva a korábbi redakció beállítására — Salamon alakját pásztázza a reflektor fénye.

3. Egészen nyilvánvalóan mutat László szentségére a 137. fejezet ama, László szájába adott s a kunokra vonatkozó mondata: „Ne öljük meg ezeket az embereket, fogjuk el őket; hadd éljenek, ha megtérnek!” Ez a megjegyzés a pius rex, ugyanakkor a kereszténység ügyén munkálkodó, térítő király alakját vázolja fel.

4. A 139. fejezetben László szentföldi zarándokútja tervének átminősítése keresztes hadjáratá a XIII. század elején, a keresztes háborúk iránti buzgalomban történhetett meg.¹⁵⁵ *Domanovszky Sándor* ama magyarázata, hogy a krónika csak azért teszi meg Lászlót a keresztes had vezérévé, hogy így az ellentét közte és Kálmán között nagyobb legyen,¹⁵⁶ szellemes, részint igaz is lehet, de a történetet létrehozó fő ok nagy valószínűséggel László szentsége (az epizód egyébként a László-legendában is megtalálható; 7. fej.), az a felfogás, amit *Marczali Henrik* fejezett ki találóan: a későbbi — tegyük hozzá: a keresztes hadjárat „szellemétől” átitatott — kor Szent Lászlót csak mint a keresztes hadjárat hőst tudta elképzelni.¹⁵⁷ Nem lehetetlen, hogy ennek az epizódnak a lejegyzése példaadás kívánt lenni a keresztes háború elindítását egyre halogató II. András számára. Feltétlenül ilyen irányú interpretálásra nyújt lehetőséget a krónika ama, Lászlóra és a keresztes hadjáratra vonatkozó megjegyzése, mely szerint „Ő bizony nem tágitott attól, amibe belekezdett . . .” (140. fej.). Nem is nagyon burkolt célzás lehet ez a homlokegyenest ellentétesen cselekvő II. Andrásra. A kor, a XIII. század eleje egy más vonatkozásban is rajta hagyhatta ujjlenyomatát a histórián: vitathatatlanul a nagyúri hatalom erősödésére mutat az a megjegyzés, hogy a hosszú út előtt László „a nobilibus Hungarie licentiatu est . . .” (139. fej.).¹⁵⁸

Ez a beállítás, hogy ti. a magyar király az ország nemeseitől nyer engedélyt a távozásra, már egy újabb korszak előjátéka.

VI.

A 144. krónikafejezet arról szól, hogy a „hú magyarok” („Fideles . . . Hungari”) megtagadják a harcot a Tiszavárkonynál állomásozó, egymás ellen vonult Kálmán, illetve Álmos oldalán, mondván: „Ugyan miért harcoljunk? Ha amazok győznek rajtunk, meghalunk, és ha ők szaladnak meg, hát elszaladnak. Minap atyáink és bátyáink is harcoltak atyáikkal és bátyjukkal, és meghaltak. Semmi okát nem látjuk a harcnak. De ha nekik tetszik a harc, harcoljanak ők ketten, és aki közülük felül marad, elfogadjuk urunknak (pro domino).” Aligha lehetnek megalapozottak az olyan vélemények,

¹⁵⁵ Ld. *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában 34; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.² 611; *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában 184–185. — *Horváth János* (i. m. 330) III. István Névtelenjétől származtatja ezt a passzust.

¹⁵⁶ *Domanovszky Sándor*: Századok, 1902. 816.

¹⁵⁷ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában 184.

¹⁵⁸ Ld. *Erdélyi László*: Krónikáink atyja Kézai. Szeged. 1933. 45.

hogyan az író itt I. András és I. Béla testvérharcának színeivel jellemzi Kálmán és Álmos harcát,¹⁵⁹ vagy hogy a szerző alkalmasint a várkonyi jelenetet utánozta.¹⁶⁰ *Horváth János* helyesen utalt arra, hogy a tartalmi mozzanatok nem az egykorú lejegyzés mellett szólnak; szerinte olyan megállapítást, hogy Kálmán és Álmos „mindketten ifjak és bohók (lascivi)” voltak, azaz nem kell őket nagyon komolyan venni, csak III. István korában tettek lehetővé a társadalmi és politikai viszonyok.¹⁶¹ Anélkül, hogy kizárnánk a III. István-(esetleg III. Béla-) kori keletkezés lehetőségét,¹⁶² valószínűtlennek kell ezt tartanunk, hiszen egyrészt: aligha hihető, hogy III. István korában még annyira egyenlőként kezelték volna Kálmánt és Álmost, ahogyan a *Horváth János* által helyesen értelmezett passzus mutatja,¹⁶³ másrészt: erősen kétséges, hogy III. István kora alapján véve érzéketlen lett volna a korona kérdése iránt, márpedig az a beállítás, hogy azt fogadják el királynak (a szöveg „úr”-ról beszél, a XIII. században kiépülő familiaritás szakszavát használva¹⁶⁴), aki kettejük közül győz, nagyfokú közömbösségről tanúskodik. A megírás idejét illetően inkább III. Béla kora, az idoneitás térhódításának kezdete lenne elképzelhető: aki győz, testileg „idoneus”. Egy mozzanat azonban meggondolkodtató.

Horváth János hívta fel a figyelmet arra, hogy a 155. fejezetben a „*lényegét*” illetően ugyanaz a jelenet ismétlődik meg...”,¹⁶⁵ mint a 144.-ben.¹⁶⁶ A 155. caputból megtudjuk, hogy II. István oroszországi hadjáratán a főemberek megtagadták az engedelmességet a királynak: „Mi okból és mi célból haljunk meg? Ha megszerezzük a hercegséget, kit tesz a király közülünk herceggé? Határozzuk el tehát, hogy senki sem vívja a várat, és mondjuk meg a királynak, hogy mindezt főembereinek szándéka nélkül cselekszi.” Pázmány nembeli Kozma pedig így szólt a királyhoz: „Uram, mit cselekszel? Ha sok vitézed halála árán elfoglalod a várat, kit teszel meg herceggé? Ha főembereid közül választod, senki nem marad meg itt. Vagy tán magad akarod elhagyni királyságot, hogy herceg légy? Mi, bárók, nem ostromoljuk a várat. Ha ostromot akarsz, harcolj te magad, mi azonban visszatérünk Magyarországra, és királyt választunk magunknak.” A fejezet vonatkozó része formailag feltétlenül XIII. századi megfogalmazásra vall; erre az időre mutat a „de genere” kifejezés és a „baro” szó használata. Ez utóbbi *Erdélyi László* szerint 1217 táján kezd nálunk divatba jönni,¹⁶⁷ *Mályusz Elemér* sze-

¹⁵⁹ *Hóman Bálint*: A II. Géza korabeli Névtelen. Századok, 1931. 229 és 229. 1. 2. jegyz.

¹⁶⁰ *Horváth János*: i. m. 278.

¹⁶¹ Uo.; *uő.* (*Bóta László*): *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című doktori disszertációjának vitája. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, VIII (1956) 318.

¹⁶² A csak Mügelnnél német nyelven fennmaradt szövegben a szerző többször is hangsúlyozza, hogy a magyarok nem álltak ki határozottan egyik trónjelölt mellett sem (54–56. fej.). Ld. *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái 278–279.

¹⁶³ *Bóta László*: i. m. 318.

¹⁶⁴ Ld. *Szekfű Gyula*: *Serviensek és familiarisok*. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz. Bp. 1912. 28.

¹⁶⁵ *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái 278. — Kiemelés ott.

¹⁶⁶ A két fejezet összetartozására már *Domanovszky Sándor* (*Századok*, 1902. 820) utalt.

¹⁶⁷ *Erdélyi László*: *Krónikáink atyja* Kézai 37.

rint első magyarországi előfordulásai 1203-ból és — magyar előkelőkre alkalmazva — 1205-ből valók,¹⁶⁸ *Győrffy György* szerint pedig a „baro” szó Magyarországon egy 1216-ban kelt — némileg gyanús — oklevélben tűnik fel, 1228-tól kezdve általánossá válik, és bekerül az 1231. évi törvénybe is.¹⁶⁹ Joggal megjegyezhető azonban,¹⁷⁰ hogy — a „de genere” mellett — a „baro” szó interpoláció, későbbi értelmező betoldás. A szakirodalom általában hitelesnek fogadja el az ún. Kozma-jelenetet,¹⁷¹ csak *Erdélyi László* hangoztatta kései jellegét, ő emelte ki, hogy az író bárókról beszél, akik oly hangon ellenkeznek a királlyal, ahogy a XIII. század végi s főleg a XIV. század eleji bárók beszélhettek a királyi birtokok és jövedelmek uraiként a korona szegény örökösével; ezek a bárók királyválasztásról szólnak, amire az Árpád-házi királyok évenként változó ispánjai gondolni sem merhettek.¹⁷² Ha *Erdélyi* datálásával nem is érthetünk egyet, mi is úgy véljük — s ez a 144. és a 155. fejezet lényeges közös vonása —: határozott bárói állásfoglalásról van itt szó, szembe fordulásról a királlyal. A bárói velleitást tisztán mutatja a királyválasztással való fenyegetés, ami az 1220-as években — II. András ellenében, IV. Béla ifjabb király javára — reálisan létező probléma volt.¹⁷³ Könnyen lehet, hogy e két fejezet egyazon időben, az 1230-as években keletkezett, de csak IV. Béla rex iunior környezetében jöhetett létre, hiszen a bárói tendenciák érvényesítése mellett a szövegek szemléletén IV. Béla irányvonala is nyomot hagyott.

A 144. fejezetben tárgyalt, Kálmán és Álmos nevére szignált ellentétben joggal kereshető Imre és II. András, a két „bohó ifjú” harca. Egy merev bárói felfogás semmiképpen sem ítélné el a trón birtoklásáért folytatott testvérharcot, hiszen ez a nagyurak számára a vagyonszerzés első számú útját jelenti. A trónküzdelem „lovagjait” elsősorban IV. Béla ifjabb királynak állt érdekében elmarasztalni, aki éppen az így elherdált birtokok visszaszerzéséért harcolt. A 155. fejezetben nem nehéz felismerni II. András halicsi háborúit és a nyomukban támadt bárói elégedetlenséget, azt a légkört, amelyben csaknem sor került új király választására, IV. Béla trónra ültetésére. Ennek az epizódnak a krónikába kerülése nyilván kedves lehetett IV. Béla szemében, de itt már felhangzik — ha egyelőre még IV. Béla uszályában is — a büszke öntudatra valló „Nos barones . . . non” állásfoglalás, amellyel később annyit csatázik majd IV. Béla is.

¹⁶⁸ *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 277. l.

1. jegyz.

¹⁶⁹ *Győrffy György*: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, III (1953) 89. — A „baro” szó 1228–1231 közti előfordulásainak felsorolását ld. uo. 89. l. 180. jegyz.

¹⁷⁰ Ld. *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 25.

¹⁷¹ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában 264–265; *Domanovszky Sándor*: Századok, 1902. 820; *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patriomonális királyság külpolitikája 114. l. 341. jegyz.; *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.² Bp. 1949. 317; *Elekes Lajos* — *Lederer Emma* — *Szekely György*: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 95 (a vonatkozó részt *Lederer Emma* írta); *Gerics József*: Gesta-szerkesztéseink 25; *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 78; *Makk Ferenc*: i. m. 33.

¹⁷² *Erdélyi László*: Krónikáink atyja Kézai 45; *uő.*: Ötven historicus szentistváni emlékművei. Sok tisztázott alapvető probléma. Szeged. 1941. 15.

¹⁷³ *Hóman Bálint* — *Szekfű Gyula*: Magyar történet I.² Bp. 1935. 497–498.

A XIII. század elejét követően a legitimitás és az idoneitás problematikája elvesztette nagy fontosságát. Érthető ez, hiszen ekkorra már kialakult elvként hatott a primogenitúra legitim iránya az idoneista szempont bizonyos szűrőjével. Semmi esetre sem véletlen, hogy a leírásban észlelhető nyomatékkal kap hangot: nem az elvek elsősorban, hanem a tényleges (és az 1230-as években évtizedek óta a világi nagyurak javára dolgozó) hatalmi erőviszonyok a döntők. Ez a beállítás élesen tükröződik Kálmán és II. István históriájában — történeti visszavetítés formájában.

A problematika háttérbe szorulásának fő okát azonban a magyar társadalom fejlődésének irányvonalában, a fejlődési tendenciák kibontakozásában kell látnunk. A XI—XII. századi *királykrónikák* szívesen időztek a korábbi uralkodók koránál, példatárat láttak a történelemben, nem ritkán oly módon, hogy saját koruk eszméit vetítették vissza a történeti múltba. Mind ezt a királyközpontúság jegyében tették. A XIII. századi *gesta nobilitum*-ok — akár Anonymus műve, akár a krónikakompozíció folytatása — horizontjába a nagyurak kerülnek. A nagyúri érdekeket kifejező írók közömbösek a királyság mint intézmény múltja iránt, őket saját osztályuk, a bárók múltja és — jövője érdekli; arra törekcszenek, hogy harcban elért vívmányait örökölt, történeti jogként tüntessék fel. A bárói hang megjelenése a magyar történeti irodalomban azonban már eszmetörténetünk újabb lapjára tartozik.¹⁷⁴

D. Кришто:

Легитимация и способность

(Материалы к идейной истории эпохи венгерских королей из династии Арпадов)

(Резюме)

Автор настоящей статьи взялся исследовать вопрос о том, что венгерские короли второй половины XI века (Андраш I, Бела I, далее Шаламон, Геза I, Ласло I Святой) как были изображены в венгерских легендах и в композиции хроник XIV века, содержащей и ранние тексты. Основной вопрос заключается в следующих исторических событиях: Андраш I (1046—1060) ещё при своей жизни (в 1057 г.) приказал короновать короля своего сына Шаламона. Но после смерти Андраша трон захватил не Шаламон, а брат Андраша Бела (1060—1063). После его кончины стал править Шаламон (1063—1074), но в 1074 году его свергнул старший сын Белы, Геза (1074—1077), однако ни после смерти Гезы трон не достался Шаламону, а младшему сыну Белы, Ласло (1077—1095). В разных эпохах основной вопрос был поставлен равным образом: что даёт право на правление? Можно ли лишить коронванного лица трона? Но ответы были неоднаковы, вообще двоякого рода: или признали силу коронования, дающую право на правление и таким образом поддержали Шаламона (это — позиция легитимации), или же право обладания тронem видели в приспособленности, способности, то-есть оправдали правомерность правления Белы, Гезы и Ласло (это — позиция способности).

Из Алтайских анналов, венгерские данные которых исходят из устных информаций Шаламона и его окружающих, выясняется что сторонники Шаламона не признали законности правления Белы. В Пожоньских анналах — первая часть их была создана при Шаламоне — не говорится о правлении Белы. Кажется, это — осуждающее мнение объединившейся вокруг Шаламона знати против Белы. Идеологическое объяснение этой позиции (поскольку такого имеется) неизвестно, только мало следов ссылается на то, что это можно было объяснить легитимацией.

¹⁷⁴ E tanulmány 1970-ben íródott. Ezen időpont után megjelent írásokra általában nem tudunk hivatkozni.

По свидетельству жития Иштване I Святого, составленного епископом Хартвик, в правлении короля Кальман (1095—1116) господствовала легитимная позиция. Кальман защитился этой против претензии своего брата Альмоша на трон. Но Хартвик не смог последовательно осуществить легитимацию потому, что возытели свое действие и другие идеи (способность в христианском смысле, первородство, династические принципы, григорианизм). В конечном счёте всё это послужило причиной к такому компромиссу, который учёл всякие — исторические, юридические, политические — точки зрения, и который однако признал королем Шаламона, Гезу и Ласло. Компромиссная концепция Хартвика отражается в т. н. «варконьской сцене» хроники эпохи Кальмана, в которой одновременно осуждаются и оправдываются Андраш и Бела. При Иштване II (1116—1131) компромисс эпохи Кальмана рухнул, христианская способность и династический принцип отступили на задний план и продвинулись вперёд григорианизм и легитимация и, кажется, отказали Беле в королевском титуле.

О продвижении легитимации свидетельствует хроника, составленная во время потомков Альмоша. Этот принцип соответствовал интересам как Гезы II (1141—1162), так и Иштвана III (1162—1172). В этом понимании хроника фаворизировала Шаламона и оспорила правомерность правления Гезы I и Ласло I, но не отняла у них королевский титул. Легитимация потомков Альмоша тоже не была абсолютно последовательной. Они, наверное, уступили династическому принципу, когда пощадил королевский титул отца Альмоша Гезы I, а также Ласло I. При Беле III (1173—1196) легитимация сменилась способностью, ведь коронация Бела III не имела законной силы (его короновал не эстергомский архиепископ) и законность своего правления он мог подтвердить только принципом способности.

Способность стала руководящей идеей жития Ласло I Святого и хроники, вошедших в начале XIII в. В это время стал героем Ласло I, перечисленный к лику «святых» в 1192 году. Он изображен святым и правомерность его правления была объяснена его физической и умственной способностью и призванием, предопределённым богом. Святость Ласло I излучилась и на образы его старшего брата Гезы I и отца, Бела I, которые были изображены также достойными правления. Сам король Андраш II (1205—1235) тоже использовал принцип способности идеологическим оружием против своего старшего брата Имре (1196—1204). Но легитимация не пропала разом в конце XII века, её следы можно найти в ряде произведений XIII века (хроника сплитского архидиакона Томаса, месса и житие о Ласло I Святом, Венгерская хроника). Вследствием легитимной позиции является признание Шаламона королем.

В 30 годы XIII века проблематика легитимации и способности отступила на задний план. Это объясняется кристаллизацией принципов престолонаследования и осознанием того, что захват трона разрешается не принципами, а действительными соотношениями сил власти. Но главная причина заключается в линии развития венгерского общества. Авторы хроник о королях XI—XIII вв. с удовольствием остановились на эпохе прежних государей и нередко перемещали идеи своего времени в историческое прошлое. Всё это они сделали под знаком центральности фигур королей. В центре деяний князей и вождей (*gesta nobilium*) попали магнаты. Писатели, выражающие интересы магнатов, были равнодушными к прошлому королевства как института. Они интересовались прошлым и будущим своего класса — магнатов и стремились представить свои достигнутые в боях завоевания наследственным, историческим правом. Изучение этого вопроса принадлежит новой странице идейной истории Венгрии.

Gy. Kristó:

La légitimité et l'aptitude

(Supplément à notre histoire des idées d'époque arpadienne)

(Résumé)

Cette étude se chargeait d'examiner la question suivante: comment représentaient les légendes hongroises et la compilation de chronique de XIVe siècle contenante des textes antérieurs aussi les souverains hongrois de la deuxième moitié du XIe siècle (André I, Salamon, Géza I, Ladislas I). La question fondamentale s'ensuite des événements historiques suivants: le roi André I (1046—1060) encore dans sa vie (en 1057) a fait couronner

son fils Salamon. Toutefois après la mort d'André ce n'était pas Salamon qui est parvenu au trône mais bien Béla (1060 — 1063), le frère d'André. Après la mort de Béla Salamon a monté au trône mais en 1074 le fils aîné de Béla, Géza (1074 — 1077) l'a évincé et quand Géza est mort, son fils puîné Ladislav (1077 — 1095) s'est procuré le trône et pas Salamon. Les époques différentes posaient la question fondamentale identiquement: qu'est-ce qui autorise au règne?, est-il destitué de son trône le souverain qui était couronné? — mais les réponses sont très variées. En général les réponses étaient de deux sortes: selon les représentants de la première c'est le couronnement qui autorise au règne et de ce fait ils patronnaient Salomon (c'est le point de vue de la légitimité), les autres ont cherché le droit du règne dans l'aptitude et ainsi ils ont prouvé la légalité du règne de Béla, Géza et Ladislav (c'est le point de vue de l'aptitude).

Nous savons sur la base de l'Annales d'Altaich dont les données hongroises sont provenues des informations orales de Salamon et de son milieu, que la légalité du règne de Béla. n'est pas reconnu par le parti de Salamon, L'Annales de Presbourg dont la première partie est d'époque de Salamon néglige Béla, elle n'en parle pas. C'était une des manifestations de l'opinion défavorable des aristocrates attroupés autour de Salamon en face de Béla. Nous ne connaissons pas l'explication idéologique de la prise de position contraire à Béla, seulement nous trouvons une indication que c'était la légitimité.

Au rapport de la légende-Etienne par l'évêque Hartvik la conception légitime a dominé pendant le règne du roi Kálmán (1095 — 1116) et cette conception protégeait Kálmán contre la prétendance de son frère, Almos. Mais Hartvik ne pouvait pas faire valoir conséquemment la légitimité parce que des autres idées (l'aptitude au sens chrétien, la primogéniture, les principes dynastiques et le grégorienisme) ont influencé aussi. Toutes ces choses aboutissaient au dernier degré à un tel compromis qui avait égard à l'aspect historique, juridique et politique également, et qui recevait la qualité de roi de Salamon, Géza, Ladislav. La conception compromissionnaire de Hartvik se reflète dans la chronique d'époque de Kálmán dans «la scène de Várkony» qui à la fois condamne et justifie tant André que Béla. Le compromis de l'époque de Kálmán pendant le règne d'Etienne II (1116 — 1131) s'interrompait, l'aptitude chrétienne et le principe dynastique ont passé à l'arrière-plan et le grégorienisme et la légitimité s'avançaient — il semble qu'on a refusé la qualité de roi à Béla.

La chronique écrite dans l'époque de la postérité d'Almos montre l'avance de la légitimité, c'était le principe qui a répondu pour le mieux aux intérêts des rois Géza II (1141 — 1162) et Etienne III (1162 — 1172). Au sens de cette conception la chronique a favorisé Salamon, en même temps elle a disputé la légalité du règne à Géza I et Ladislav I, mais sans l'abolition de la qualité de roi. Alors la légitimité de la postérité d'Almos n'était non plus absolument conséquent: ils se sont rendus au principe dynastique quand ils ont laissé la qualité de roi du père d'Almos, Géza I et de Ladislav I. Pendant le règne de Béla III (1173 — 1196) l'aptitude a succédé la légitimité puisque le couronnement de Béla III n'avait pas d'effet juridique (parce que ce n'était pas l'archevêque d'Esztergom qui l'a couronné) et il pouvait justifier la légalité de son règne seulement sur la base de l'aptitude.

L'aptitude est devenue l'idée principale de la légende-Ladislav et les chroniques qui s'est formées au début du XIIIe siècle. En ce temps-là c'était Ladislav I canonisé en 1192 qui avançait au premier plan comme héros, on le représentait comme un saint, on expliquait la qualité légale de son règne avec son aptitude physique et spirituel. La sainteté de Ladislav reflétait sur le personnage de son frère, Géza I, de son père Béla, on les représentait tels qui se rendent dignes du règne. Le roi André II lui-même (1205 — 1235) a employé le principe de l'aptitude comme l'arme idéologique contre son frère Émeric (1196 — 1204) et contre son cousin, l'enfant Ladislav III (1204 — 1205). Mais la légitimité ne s'éteignait non plus d'un seul coup, on peut trouver ses traces dans plus d'oeuvres de XIIIe siècle (la chronique de Thomas de Spalato, la messe-Ladislav, la légende-Ladislav, la chronique hongroise). Ce fait qu'on a avoué Salomon pour roi était la conséquence de la conception légitime. Dans les années trente de XIIIe siècle le problème de la légitimité et de l'aptitude a passé à l'arrière plan. Cette circonstance est explicable avec la cristallisation des principes de la succession au trône et avec la reconnaissance que c'est toujours la situation politique actuelle qui décide la question de la succession. Mais la cause principale réside à la tendance du développement de la société hongroise. Les chroniques des rois du XIe — XIIe siècle se sont occupées volontiers de l'époque des souverains précédents, elles ont en vu un recueil d'exemples, elles reculent souvent des idées de leur époque dans le passé historique. Les gesta nobilium de XIIIe siècle ont au centre les grands seigneurs. Les chroniqueurs qui représentaient les intérêts seigneuriaux étaient indifférents envers le passé de l'institution du royaume, ils s'intéressent au passé et à l'avenir des barons. Mais l'analyse de cette question constitue déjà un nouveau chapitre de l'histoire des idées hongroise.